

SHTETIT

BIBLIOTEKA E

SHH-32

R.57

GJIROKASTER

KAPLLAN RESULI

Giorgjani

NOVELË

R

KAPLLAN RESULI

8SH-32

8SH-32

R. 57

BIBLIOTEKA E SHIETIT
GJROMASTIC

3

GJARPNI

(Novelë)

34436
~~48925~~

NXANËSVE TË MI TETOVARE

për atdhedashurinë e tyre të flaktë,

për guximin revolucionar

dhe krenarinë kombëtare.

Autori

PROLOG

Historia e gjarpnit, për të cilin bahet fjalë në këtë novelë, ka ndodhë në ditët tona, në krahinat tona, por përtej kufijve politikë të atdheut tonë. Ajo tash mund të tingëllojë edhe si legjendë. Se legjendë asht për ne shtypja, diskriminimi, padrejtësia, vujtja, skamja e mjerimi. Mirëpo për vllaznit tonë atje përtej kufinit, në Kosovën martire, edhe sot e kësaj dite, kjo histori asht një e vërtetë jetësore, asht kafshata e idhtë e bukës së përditshme që po e kapërdijnë jo vetëm me djersë, por edhe me lot e me gjak.

Unë isha atje dhe e provova në kurrizin tem atë jetë. Jetë i thançin! U rrita e vujta atje si të gjithë të tjerët. Dhe qëllova në Ulqin kur e ndigjova për herë të parë historinë e gjarpnit. Ishte 1956. Më kujtohet fare mirë, ndonëse kanë kalue dhetë vjet që nga ajo ditë gush-ti, kur më treguen për Blerim Metën, që qenka shërue në një mënyrë krejtësisht të çuditshme

e të papritun. Ai banonte në kalanë e Tivarit, aty në mes ullijve dhe blerimit të përhershëm, dhe unë s'pritova të shkoj e të takohem me te. Mirëpo sa u dëshpërova kur më thanë pri-ndët e tij:

— Blerimi vërtet ka qenë shumë i sëm-undë dhe shumë i talentuem... por... ai ma s'je-ton.

M'u duk sikur më ra qielli mbi kokë. Dhe më erdhi keq. Më erdhi jashtëzakonisht keq. U kërkova ndjesë për plagën që pa dashje ua lëndova dhe aq ma tepër që pyeta në atë më-nyrë për birin e tyne, tue mendue se ishte gjallë.

Atëhere ata, tue më shikue me trishtim, më thanë:

— Historia e gjarpnit ka ndodhë në Virpa-zar. I ka ndodhë të birit të Baki Blinit. Ashtu kemi ndigjue. Tash vonë bile. Në qoftë se s'ga-bohemi, djalin e quejnë Jeton.

U nisa për Virpazar, atje në cepin veripe-rëndimor të Liqenit të Shkodrës, dhe e kërkova Jetonin.

Përpara një kasolleje me kashtë, që tymo-nte nga të katër anët, më doli baba i djalit, peshkatori plak Baki Blini. Kur e pyeta ku ishte Jetoni, ai më shikoi një çast me habi, ma-ndej ju mbushën sytë me lot.

— Na la Jetoni, bir. S'jeton ma Jetoni, —
më tha ai dhe, tue fshi lotët me bërrylat e xha-
ketës së vjetër, më tregoi një vorr aty buzë
liqenit.

Sytë më gufuen edhe mue, por e përmbaj-
ta veten.

Disa minuta ma vonë, kur e pyeta mos
dinte gja për historinë e gjarpnit, xha Bakiu
shtoi mengadalë:

— Atje në Tuz asht një djalë. E quejnë
Lul Gjoluli. Më kanë thanë se atij i ka ndodhë
historia me gjarpnin.

Ndonëse rrugët janë të lodhshme, kuresh-
tja s'më la. Mbas disa ditësh e kërkova Lulin
në Tuz. Mirëpo prindët e tij më treguen vetëm
librat e djalit dhe më thanë me dhimbje:

— Ai ma kurrë s'do t'i hapë këto libra, që
aq shumë i deshte. Vdiq Luli ynë dhe na la
shkretë, or mik.

Ndeja një orë të mirë me prindët e të ndje-
rit djalë, u përpoqa t'i ngushulloj sadopak dhe
mandej i pyeta për historinë e gjarpnit që më
kishte çue aty.

— Aha! — banë të shkretuemit. — His-
toria e gjarpnit ka ndodhë në Plavë, or mik!
I ka ndodhë Armirit të Musto Gjobalës.

Shpresojsha me e gjetë Armirin gjallë.
Mirëpo Musto Gjobala, kur e pyeta për të bi-

rin, rënkoji thellë, drodhi mustaqet i mërztitun dhe më tha:

— Eh, sa bukur i binte ai lahutës! Zogu i malit i zbriste në sup dhe e ndigjonte i shas-tisun.

Nga Plava e Gucia zbrita në Pejë, ktheva në Rozhajë, në Tutin e në Dukagjin¹⁾. Shkova në Mitrovicë, në Podujevë e në Prishtinë. Gjithnji tue ndjekë gjurmat e historisë së gjar-pnit, shkova edhe në Gjakovë e në Prizren, në Ferizaj e në Kaçanik, në Preshevë, Gilan e Kumanovë. E ku nuk shkova? Ku nuk pyeta? Me ke s'u takova dhe çka s'ndigjova? Çka s'pashë?

Në Manastir nji nanë shkuli flokët nga idhnimi, kur i kujtova të birin, që i kishte vdekë nga uja. Në Resën zemra më pikoi gjak, tue shikue fotografinë e vogëlushit Dashnor Shpendi, ndërsa në Ohër e në Strugë qava edhe unë me prindët e Artës e të Artanit, se s'isha ma në gjendje me u përmbajtë.

Mandej shkova në Dibër, në Kërçovë e në Gostivar. Shkova edhe në Shkup, por kot.

Mbas disa muejsh u emnova arësimitar në Tetovë. Aty takova nji mësues, që më drejtoi

1) Dukagjin — qytetin e Dukagjinit tash, e quejnë Jenipazar, Novi Pazar dhe Tregu i Ri.

te Astrit Luboteni, në mëhallën e Muharrem Nallbanit, karshi Çarshisë së Epërme.

U nisa pra edhe këtë herë, disi si pa qejf e i lodhun, me dyshim. Mirëpo sa u gëzova kur hapa derën e avllisë dhe në oborrin e një shtëpie të vjetër, përdhese, siç i thojshin andej dojmallije, pashë një djalë të ri, që i kishte apo s'i kishte nandëmbëdhetë pranvera. Zemra më rrahu fort dhe e ndjeva se ky do të ishte Astrit Luboteni, njeriu që kërkojsha prej kohësh, qytet më qytet e kasolle më kasolle.

Kur e pyeta, djaloshi sykaltër më tha:

— Po, unë jam Astrit Luboteni.

Zani i tij, ai za aq i ambël, aq i butë, aq i pastër e melodioz, edhe tash që po e kujtoj, mbas gati dhetë vjetësh, më kumbon në veshë e më ngjall admirim.

U gëzova pa masë që ma në fund e gjeta. E shikojsha me kureshtje, si një njeri të jash-tëzakonshëm. Dukej mirë me shëndet. Vërtet ishte pak i hequn në fytyrë, por sytë i shkëlqejshin dhe zanin e kishte të kthjellët.

Mbas fjalëve të para që ndërrova me te, kuptova se atë vit kishte krye gjimnazin dhe kishte dalë mirë me mësim, shkëlqyeshëm. Dëshironte me i vazhdue studimet në Shkup, madje kishte zgjedhë edhe degën e mjekësisë,

se ate kishte për zemër ma shumë, mirëpo s'i kishin dhanë bursë, se babën, para pak kohe, ja kishin burgosë për herë të dytë.

— Nuk po mundem me gjetë as punë ndokund, — më tha i dëshpëruem e tue ndryshë grushtat.

Mandej, si u ulëm në bar të njomë, nën hijen e një dardhe, ai ma tregoi historinë e gjarpnit fill e për pe, ashtu siç do të përpiqem me jua tregue edhe unë juve.

KAPITULLI I PARË

Vjeshtë e shëmtueme tetovare. Gjethet e pemëve, si të mekuna, pikin një mbas një prej degëve, valviten në ajrin e amulluem dhe bien për tokë. Bari nën pemë, i vyshkun e i trishtë, sikur e ka varë kryet e vajton. Herë-herë dridhet si para stuhisë dhe të duket se edhe toka për diçka rrëqethet. Kudo rreth e qark depërtonte zverdhina, një zverdhinë trishtuese, që të lodhte sytë e të mërziste.

Edhe shtëpitë ishin të lyeme me një farë ngjyre të verdhë. Vetëm rreth dritareve spikaste një rryp i ngushtë dërrase, zakonisht i bojatisun me bojë të kaltër. Çatitë e shtëpive ishin të gjana, të ulëta, muret me qerpiq, të ngushtë. Po t'i rrëmojshit me majën e thonit, troshiteshin si dhé. Ndoshta për këtë shkak edhe e kishin strehën e gjanë këto shtëpi, se, sikur t'i rrihte një shi pak ma i fortë, do të shkriheshin e s'do t'u mbetej as nami as nishani.

Shkumbini i Tetovës, menjherë, si hyn në

qytet, aty nën kishë, shi ¹⁾ mbi pazarin e dritit, me ato valët e tija të rrëmbyeshme vetëm që s'i rreh muret e një shtëpie të këtillë, përdhese, me hatlla ²⁾ të nxime nga koha e tymi, vende-vende me myshk, me dritare të vogla e me grila ³⁾. Edhe këtu, përreth kësaj shtëpie, çdo gja kishte marrë ngjyrën e perëndimit, ngjyrën e vdekjes së ngadalshme.

Para shtëpisë, atje te dera e oborrit, që ishte mbyllun me një shul të madh, nën një dardhë, së cilës vetëm në maje i kishin mbetë disa kokrra, edhe ato të verdha, dyllë të verdha, një çamarrok dymbëdhetë - trembëdhetë vjeç, këndonte qetë - qetë e si për vete, tue këqyrë me lakmi dardhat:

Vaj si qenka ba Tetova,
S'guxon njeri me marrë frymë,
Në burg jetën unë e çova,
Veç pse s'lashë me m'shkelë si krymb.

Zani i tij i vokët dridhej në trishtimin e kangës, herë ngrihej, herë shuhej dhe s'ndigjo-

1) Pikërisht, mun.

2) Tjegulla

3) Kanatet e jashtme të dritareve, të bame me fletë druni të ngushta, të cilat nuk lanë diellin e dritën me depërtue në dhomë.

hej shumë larg. Por ishte tepër i prekshëm, sa njerëzit që kalojshin rrugës vetëvetiu ngadalësojshin hapat, ndaleshin pranë derës, psherëtijshtin dhimbshëm, diç pëshpëritshin dhe prapë vazhdojshin në punën e tyre.

Ndërkohë, ai këndonte, këndonte dhe sikur s'donte me dijtë për asgja: as për njerëzit që përgjojshin, as për ata që rreptësisht e kishin ndaluar këtë kangë, sa për veten e tij e për atë që mund t'i binte mbi krye.

I vogël ishte çamarroku e s'kuptonte shumë. Prandej edhe këndonte çka i donte zemra.

Për një çast, u duk sikur u ndal. Kapi një gjeth në ajër, mandej prapë vazhdoi. Vazhdoi kangën e mjerimit, që kish pllakosë Tetovën e tij, Fushën e Pollogut e malin e Sharrit.

Eh, sa bukur këndonte vogëlushi! Me ç'ndiesi! Me ç'za të ambël! Ai sikur shkrinte veten në kangë. Sikur zemër, shpirt e mushkëni i baheshin një.

Zani i tij të bante për vete, t'i mbushte sytë me lot e ta frynte krahnorin me një mllef e dhimbje, me do ndjenja të çuditshme, që të bajshin të të rrëqethej trupi, të ngriheshe peshë e të brejshe edhe hekur me dhambë.

«Kanga asht e bekueme, — i kish thanë mësuesi i tij një ditë kur e ndigjoi. — Ajo asht ngushillimi i të gjithë atyne që nuk mund të flasin».

Një ditë tjetër, tue i lëmue flokët me dorën e djathtë, po ai mësues i kishte thanë:

«Shumë njerëz nuk dijnë si ta shprehin atë që ndjejnë. Ndonjani edhe nuk din se ç'ndjen. Atëhere vjen kanga, e zgjedhun një ndër një-mijë dhe e thotë atë që zakonisht robit i vlon në gji... Ti je i ri, por këto kangët e tua janë ngushllimi i të gjithë atyne që kishin me dashtë me bërtitë, që kishin me dashtë me klithë egërsisht deri në kupë të qiellit e m'u çjerrë, m'u çjerrë derisa të ndigjojë bota anë e kand për dertet e tyne...»

Mësuesi ndoshta kishte dashtë me i thanë për dertet e të gjithëve, tue përfshi aty edhe veten e tij. Ashtu ju duk çamarrokut atë ditë. Ma vonë mësuesin e burgosën. E morën duerlidhun nga ora e mësimi ata të UDB-ës¹⁾ dhe diku e çuen. Ah, sa e kishte dashtë ai djalin! Si ja shpupuriste flokët dhe sa bukur u fliste në klasë për Skanderbeun, për flamurin me yll dhe shkabën dykrenare, për Shqipninë socialiste!

«Toka dridhet nën thundrat e kuajve. Re pluhuni vërviten përperjetë. Shpejton Skanderbeu në krye të treqind trimave shqiptarë për

1) UDB-ja Uprava Dërzhavne Besbednosti — sigurimi i Jugosllavisë revizioniste, një organizatë kriminelësh e banditësh që merren me terrorizimin e popullit.

në atdhe. Ja, këtu pari ka kalue! Nëpër Fushën e Pollogut! Nëpër Tetovë! Stërgjyshët tuej të lavdishëm e kanë pritë dhe e kanë përcjellë me nder e dashuni. Mandej edhe kanë luftue në radhët e ushtrisë së tij të pathyeshme për mbrojtjen e këtij vendi, për mbrojtjen e këtij vatani, që dojshin me na e rrëmbye anmiqtë...»

Sa i afërt i dukej zani i mësuesit! E pra kishte dy vjet qëkur e kishin burgosë, qëkur s'e kish ndigjue ma të ligjëronte e të fliste për Skandërbeun, për Tiranën e Kuqe... Dy vjet!.. Tash landën e gjuhës e të leximit ua jepte një mësues tjetër, profesor Deralla. Kështu e quejshin.

Edhe pse ishte i kredhun në mendime për mësuesin e tij të dashtun, vogëlushi s'e ndali kangën për asnji çast. Vetëm zani ju ba diçka ma i dhimbshëm. Mendja i fluturonte andej e këndej, herë te mësuesi, që e kishin burgosë, herë te i jati, se edhe në kangë sikur bahej fjalë, pikërisht për të burgosunit, për torturat e qelitë e errëta të burgjeve, ku shkallmoheshin e dergjeshin njerëz të pafajshëm, njerëz zemërmirë e të dashtun, njerëz që luftojshin kundër poshtnimit, dhunës, padrejtësisë.

— Ah, bre bir! Mjaft ma se na këpute shpirtin me atë kangë! — bani Shazija, e ama, tue marrë frymë thellë e me dënësë.

Para derës së shtëpisë, aty te pusi, ajo, që në mëngjez, pa zbardhë drita si duhet, lante rrobe, ndërresa e çarçafë; një qerre me rrobe që vetëm me i pa të lodhshin. Duert i ishin skuqë e ba mish prej finjës e sodës. Djersët e kishin mbulue, ndërsa shamia i kishte rrëshqitë më një anë dhe flokët i kishin dalë të shpleksuna.

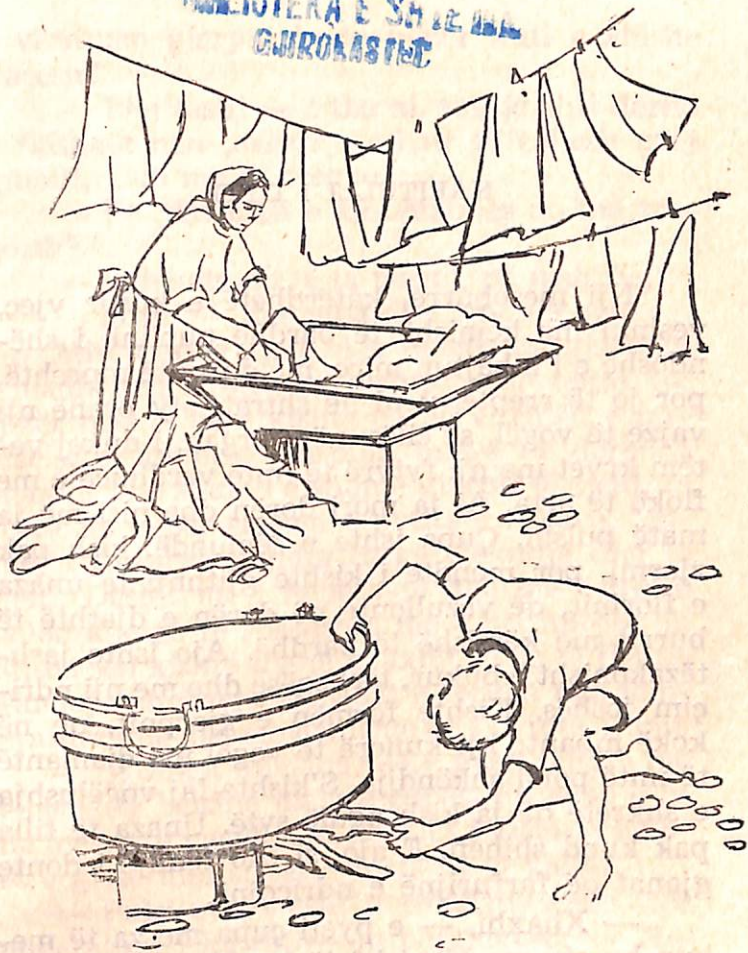
Jo larg pusit, një kazan me ujë vlonte mbi dy gurë të mëdhenj e të nxirë prej tymit të zjarrit, që flakëronte ndërmjet tyne dhe me gjuhët e kuqërremta lëpinte fundin e kazanit. Dy pula silleshin aty pari, macja e shtëpisë gërhiste në diell, kurse një gjel diku këndonte.

Edhe vogëlushi i Shazijes këndonte. Këndonte sa herë që s'kishte punë, e herë mbas here ai gërgëlliste zjarmin, afronte drutë dhe nxirrte ujë nga pusi. Kështu e ndihmonte t'amën, nanën e tij të shtrenjtë që robtohej për të.

Shazija fshiu djersët me llanat ¹⁾ e përveshuna, e shikoi të birin me një mendim të pashprehur, mandej vazhdoi me la rrobet e zhytun në avull, tue i lëvizë duert edhe ma shpejt, ngutshëm e me të dridhuna. Shkuma e sapunit, e bardhë dhe e ndritshme, stërpiku jashtë govatës. Pulat u mblodhën frik e frik, qukatën unshëm dhe, të shgënjyeme, u larguen.

1) Llërët.

WALDIJKA E SHIJE
GJURASINE

2 - 153

~~48925~~

34436

KAPITULLI I DYTË

Nji mesoburrë, katërdhetë e kusur vjeç, veshun me këmishë të bardhë puplini, i shëndoshë e i mbajtur mirë, me do sy të mprehtë, por jo të rreptë, u ul në shtrat, aty pranë një vajze të vogël, së cilës, nën jorgan, i dukej vetëm kryet me një fytyrë të imtë verduce e me flokë të arta. Ai ja mori dorën dhe nisi me ja matë pulsën. Çupa ishte e sëmundë, kish pak zjarmi, por mendtë i kishte gjithnjë të unaza e florinit, që vezullonte në dorën e djathtë të burrit me këmishë të bardhë. Ajo ishte jash-tëzakonisht e bukur, tërheqëse dhe me një ndriçim joshës. Kishte formën e gjarpnit, që në kokë mbante një kunorë të vogël me diamantë të imtë porsë shkëndija. S'kishte faj vogëlushja e shkretë që ja kish ngulë sytë. Unaza të tilla pak kund shihen. E ajo, si çdo fëmijë i donte gjanat që farfurijnë e ndriçojnë.

— Xhaxhi, — e pyeti çupa me za të mekun burrin me këmishë të bardhë, — pse asht

i vizatuem gjarpni kudo nëpër kuti e shishe ilaçesh?

— Flej tash! — i tha ai, tue ja shti dorën e flashkët nën jorgan. — Kur të çohesh prej gjumit, kam me ta tregue.

— Po përrallën e kësulëkuqes do ma tregojsh?

— Edhe ate do të ta tregoj, po tash flej.

— Mirë! — tha çupa dhe i mbylli sytë.

Mirëpo nuk fjeti. Ajo mendonte gjarpnin e madh prej gipsi, që e kishte pa në spital, një tjetër posi ai që e kishte pa në vitrinën e farmacisë së qytetit, gjarpnin unazë në dorën e xhaxhit dhe shumë e shumë gjarprij të tjerë, të vizatuem nëpër shisheet e kutitë e ilaçeve. Mandej i fluturoi mendja te kësulëkuqja dhe te i jati. Deshti me i hapë sytë dhe me e pyetë nanën kur do të shkojshin me e pa, mirëpo ju kujtue se i kishte thanë xhaxhit se do të flente, prandej i shtërngoi qepallat e teruna nga temperatura dhe nisi me nanurue që t'i vinte gjumi.

— Si duket Mirjana? — e pyeti burrin me këmishë të bardhë nana e çupës, një grue e re dhe me sy të vagëlluem, së cilës i kishin ra flokët e gjatë mbi supet e fustanit të kaltër.

— Puls i asht normalizue ende, por temperatura i ka ra, — ju përgjegj ai. — Nesër do t'i baj inzheksionet e reja. Shpresoj se ato do t'i bajnë mirë.

Tue u ulë në skaj të tryezës së mbulueme me thurëz, burri me këmishë të bardhë e me unazë në formë gjarpni, curroi ¹⁾ veshët kah dritarja. Nën degët e dardhës, pikërisht nën dritare, vinte jehona e përvajshme e kangës së atij djali, të atij çamarroku zaambël, që këndonte nën dardhë. Burri me këmishë të bardhë nuk dinte se kush këndonte, as se çka këndonte, se shqipen s'e kuptonte, mirëpo zani, ngjyra, timbri, ndoshta dhe vetë melodia, ndjenja me të cilën këndonte fëmija, ja tërhoqën vemendjen dhe sikur e banë për vete. Për një çast, ai u step; përgjoi diçka... duket se dhe frymën e ndali, diçka mendoi, diçka kujtoi... Dy rrudhat e ballit ju frynë, shumë të tjera ju mblodhën, vështrimi i humbi. Me dorën e majtë preku tamthat, mandej i futi gishtat nën flokë. Jo me veshë, por duket se me zemër e shpirt ndigjonte kangën dhe sikur përpiqej me i kapë të gjitha nuancat ²⁾ dhe dridhjet e zanit, që vinte nga poshtë, nën dritare.

Sadudin ³⁾ në burg e çmendën,
Vajto, nanë, hakmerru, Tetovë!..

-
- 1) Ngrehu veshët për të ndigjue.
 - 2) Variacionet, ngjitjet e zbritjet e zanit, ndryshimet.
 - 3) Sadudin Gjura — patriot komunist dhe shkrimtar kosovar nga Tetova, të cilin e kanë vra revizionistët jugosllavë më 1960.

Dridhej e jehonte zani i vokët, melodik, atje përtej xhamave dhe avllisë, nën dardhë. Kishte diçka të veçantë në atë za, diçka të jashtëzakonshme. Burri me këmishë të bardhë menjherë e kuptoi dhe, me atë kureshtjen e tij prej mjeku, e pyeti gruen e re, që shkoi me mbyllë dritaren dhe me lëshue perdet:

— Kush këndon kështu, Marikë?

— Asht Astriti, djali i Shazijes, — i tha ajo, tue rregullue perdet.

Ai s'i tha asgja. Vetëm përgjoi si ma parë.

— Këndon bukur, e? — e pyeti mbas pak ajo. — Mue më pëlqen zani i tij. Sikur të mos ishte i biri i kujt asht, do të ishte ba ndonji kangëtar me famë. Kështu... — ajo rrudhi krahët si me dhimbsuni dhe u kthye nga tryeza.

Zani i Astritit ndigjohej gjithnji e ma lehtë e ma dobët, sepse u mbyll dritarja dhe kanga e tij ishte në mbarim e sipër. Ndërsa burri me këmishë të bardhë e thëthinte këtë za me vemendje. Marika vazhdoi:

— Sa njerëz të mirë e bujarë dhe çfarë talentesh kam pa e kam njohë këtu në këto katër vjet! Të thjeshtë e të kënaqun edhe me pak, të butë e dashamirës, të përzemërt e mikpritës... Nuk di pse dhe si, por më duket se padrejtësia që i asht ba burrit tem, s'asht asgja

ndaj padrejtësisë që po u bahet këtyne, shqip-tarëve. Duhet vetëm të jetojsh një kohë me ta e t'i njohish, që të kuptojsh sa të thjeshtë janë, sa të afrueshëm e të dashtun. Ne në kohën e fashizmit, madje edhe në kohën e robnisë tur-ke, kemi jetue ma mirë se ata sot. Tmerrohem, kur mendoj vorfninë e tyne, kur mendoj si jetojnë, ku flejnë, me se ushqehen e si vishen... Mue më kanë ba për vete, me gjithë qibrën që kam pasë dikur për ta. Sidomos tash, në kohën e fundit. Ndoshta pse... kush e din, — sikur deshi diçka me thanë, por heshti, ashtu papritmas dhe e mendueme.

Sytë e saj të vagëlluem u turbulluen fare. Krahnori ju ngrit e ju lëshue, fytyra ju skuq. Thellë në shpirtin e saj diçka rënkonte, diçka e mundonte...

— He, pse? — e pyeti ai menjisherë.

— Asgja, asgja, Branko! — bani ajo shpejt e shpejt dhe u ul.

Mandej vijoi se s'i durohej:

— Më duket se të kam tregue që burri i Shazijes asht në burg. Nji fatkeqësi na ka ra mbi krye të dyjave. E fatkeqësitë shpesh i bashkojnë njerëzit.

Doktor Branko Grolit, që ishte vllau i burrit të Marikës, s'ju desh gja ma tepër që të

sqarohej. Ai tash çdo gja e kuptoi ma së miri. Për një çast kujtoi vllaun, gjykimin e tij, përpjekjet e avokatit, që ja kishte sjellë nga Beograd, burgun, ku dergjej e ku kishte qenë me e pa para disa ditësh. Mirëpo veshin gjithnji e mbante te kanga e Astritit, te ai zani i tij plot trishtim e dhimbje vajtonjëse.

— Marikë, — foli mbas pak ai, — ndoshta asht edhe ashtu siç thue ti. Po unë të kam thanë një herë se s'dëshiroj ma me ndigjue fjalë të tilla prej gojës tande. Ti s'ke pse të ankohesh e të jesh e pakënaqun. Megjithëqë e ke burrin në burg, miqtë e shokët e tij s'të kanë harrue. As s'të kanë lanë me heqë keq. Apo s'të gjetën punë menjihërë?! Hallet e të tjerëve ty s'të duhen gja. Apo don që ta pësojsh si yt shoq?! Të kam thanë një herë dhe po ta përsëris me këtë rast: këqyr punën tande dhe frenoje gjuhën.

Në atë moment edhe kanga e Astritit mejti.

— Meti e ka të jatin në burg? — pyeti prapë doktor Brankoja, që gjithnji e kishte mendjen te zani i Astritit.

— Kush, Astriti? — bani Marika, si papritmas, se mendjen e kishte tjetërkund.

— Po, ai mendoj.

— Ka tash tre vjet. Vetëm një vit mbasi erdhëm ne këtu. Posa u njohëm. Sa mirë shkoj-

shim me te! Dushani e çmonte shumë. Ishte pa shkollë, por komunist. Kishte lexue shumë. E quejné Shaban dhe shpeshherë e kishte zakon me thanë: «Shaban — Dushan, jo vetëm që s'ka asnji dallim, por edhe tingëllojnë njisoj. Apo jo Marikë?!.. Ja, edhe ne shqiptarët kemi emnin Mrikë». Se ku i gjetën do emna shqiptarësh dhe prej anëve tona që tingëllojshin e ishin gati njisoj, as vetë s'e di!

Që t'i japë fund kësaj bisede, se Marika duket që s'e kishte ndër mend me mbarue kurrrë, doktor Brankoja i tha:

— Po-o as ma thërret një çast atë, si e kishte emnin?

— Astritin? — pyeti Marika e habitun.

— He, Astritin!

— Pse, të duhet gja?

— Jo, ashtu. Deshta me e pa.

Ajo u çue dhe doli në kuzhinë që mos ta zgjonte Mirjanën, tue thirrë. Mbas saj u çue edhe doktor Brankoja. Ai e mbylli derën ngadalë mbas vetes që të mos ja prishte gjumin Mirjanës. Mirëpo ajo, me t'u mbyllë dera, i hapi sytë. Kësulëkuqja, i jati dhe gjarpni unazë s'i hiqeshin nga mendja dhe s'e lejshin me fjetë. Vetëm kur nisi me ju ngritë temperatura, ajo ra si në kllapi.

KAPITULLI I TRETË

Astriti erdhi menjherë. Kurdo që e thirrte Marika, ai fluturonte në hundë e në buzë. Dhe kurrë s'pyeste pse. I urtë e i butë, i ndigjueshëm, nga goja e tij kurrë s'dilte fjala «jo» apo «nuk mundem», ose «jam i zanun». Çfarëdo pune që të kishte në dorë, ai e lente me një anë për ma vonë, dhe nisej atje ku e çonte Marika. Por edhe ajo ama ja qante hallin Astritit. Kurdo që bante ambëlsina, e shpeshherë edhe ndonji gjellë të mirë, ja ndante hisen më një anë dhe e thirrte. Mbasi e hante, Marika gjithnji e kishte zakon me e pyetë:

— E, si t'u duk? E kam ba të mirë?

Atëhere Astriti, të cilit i pëlqejshin shumë gjellët e Marikës, ja ngulte sytë pjatës së zbrazun dhe, me krye të vaisun anash, si i turpshëm e i pafajshëm, i thoshte:

— Mirë, mirë e keni ba, por. . .

— He, çka? — e pyeste me padurim Marika.

— I vjen nji erë, moj zonja Marikë.

— Si, erë?

— Po, erë... erë.

— Çfarë ere? — pyeste Marika e habitun.

— Po, — bante i pafajshëm Astriti, — i vjen era ma, moj zonja Marikë.

— Ah, ti! — hidhej atëherë Marika. — Ç'ma shtine frikën!

Astriti skuqej dhe i kërkonte falje. E ç'faj kishte i shkreti çamarrok që barku i tij kishte sëmundjen e usë kronike!

Ai trokiti në derë dhe hyni në kuzhinë pak si me ngurrim. Ishte kambëzbathun, me pantallona të shkurta, pa rryp dhe me këmishë basme, së cilës i kishte dalë boja nga dielli. Ato që i tërhoqën vemendjen doktor Brankos, ishin kambët e tija të holla, të holla si karthia, fytyra e thatë, e zbetë, e hequn dhe gati si e tejpashme. Doktor Brankos i erdhi për t'u çuditë nga dilte ai za aq i bukur, aq i ambël dhe prekës. Krahnori i atij çamarroku s'ishte asnji pëllambë!

Astritin e mbulonte një çehre e sëmundë, por e butë dhe kandshme për t'u pa. Flokët i kishte të gështejta e të drejta, sytë të kaltër, pak të thelluem dhe të shndritshëm si dy margaritarë në fund të detit. Marikës, gjithnji i

kujtonte Oliver Tuistin e Dikensit. Ndoshta pse ishte i përvujtun, i qetë dhe i ndigjueshëm. E ndoshta edhe pse mësonte mirë dhe kishte atë za të mrekullueshëm.

Doktor Brankoja menjherë si e pa, bani me vete:

— Po, ashtu asht. E dijsa unë!

Dhe shtoi me za e tue tundë kryet:

— Posibile! Posibile! ¹⁾

Mandej i tha Marikës me ja sjellë nga dhoma çantën e tij. Ajo menjherë doli dhe u kthye. Nga çanta doktor Brankoja nxori stetoskopin ²⁾ dhe i bani me shej Astritit që të zhvishej. Ky në fillim u shastis, s'kuptoi, shikoi gishtat e kambëve, të rrumbullakët si kokrra të vogla patatesh, e fshiu njanën kambë për tjetrën dhe sikur u habit mbas arabeskave të linoleumit ³⁾. Atëhere, doktor Brankoja e mori për dore dhe i tha me dashamirësi që të mos kishte frikë. Ndërkohë, Marika e ndihmoi me u zhvesh.

Astriti e hoqi këmishën si në kllapi, tue

1) E mundshme! — italisht.

2) Aparat që përdorin mjekët për të përgjue frymëmarrjen.

3) Nji lloj mbulese plastike për dyshemetë e kuzhinave.

mos dijtë as vetë se ç'po bante. Kishte turp, e besa edhe pak frikë, se doktor Brankoja ishte mjek, e mjekët vetëvetiu lindin një lloj frike e ndrojtje, sidomos të të vegjëlit, që s'e kuptojnë se mjeku ua don vetëm të mirën. Por Astriti ma shumë kishte turp se frikë. Këtu s'ishte as në poliklinikë, as në shtëpi të mjekut. Ishte në shtëpi të Marikës, të shoqes së Dushan Grolit, të cilën e donte dhe e nderonte pothuajse si nanën e vet, por ku s'i kishte rastis asnjherë të zhvishej.

Krahnosi i Astritit ishte i rreshkun si prej diellit dhe i dobët si ndonjë shportë, me brijë e kocka të daluna. Gjithë eshtnat ¹⁾ i shiheshin dhe mund t'i numëroheshin një nga një. Kurrizi i dukej si vargmalet e Sharrit në miniaturë.

— Merr frymë! — i tha doktor Brankoja dhe përgjoi.

Astriti e shikoi me bisht të synit.

— Ma thellë! — i tha prapë doktori.

Astriti i mbushi mushkënitë me frymë, sikur të donte me u zhytë në ujë.

— Sillu! — i tha mbas pak doktor Brankoja.

Dhe Astriti u suell me fytyrë nga doktori.
«Po, po, ashtu asht. E dijsha unë!» — bani

4) Koskat

Diçka sikur e shtypi në veshë, në shpirt e në krahner. Ndjeu një diçka si shurdhim, nëpër të cilin, me një ritëm monoton e të mër-zitshëm, i ushtonte kobshëm zani i doktor Brankos:

«T.B.C... Në fazën e fundit... T.B.C.!»

Atij ju kolovit në krye klasa, shokët, më-suesja... Po, ajo njiherë u pat thanë diçka.

«T.B.C... Në fazën e fundit... T.B.C.!»

Ah, si s'i kujtohet!

«T.B.C... T.B.C.!»

Si ka harrue! Si, si asht e mundun! Mje-gull, mjegull e dendun në kujtesën e tij fëmi-nore. Zane, zhurmë, klasa, shokët e shoqet... parafytyroi mësuësen. Pa gojën e saj të hapët që diçka fliste, tregonte, shpjegonte. Po, po, atij i kujtohet. E si s'i kujtohet? Njifarë sëmu-ndje. Sëmundje e keqe, e mbrapshtë, e randë, me gjak... me gjak. Po, dhe gjak pështyn nje-riu. Kollitet. Kollitet dhe pështyn gjak. Ashtu. Po, si ai kur kollitej dhe pështynte gjak. Bash ashtu. Dhe thonë se derman s'ka. Ilaç s'ka. Shpëtim s'ka. S'ka! S'ka!... Ah! po, po, ashtu asht. Njeriu shuhet. Shuhet si kandili, kur i mungon voji, vdes... e s'din për asgja. As për nan. As për babë. As për shokë... Dhe nuk shkon ma në shkollë. S'lexon. S'këndon... Ah, sa e tmerrshme!

Astritin diç e mbërtheu për fyti, sytë i shkëlqyen, fryma ju muer, dy pika loti, si dy sumbulla, ju mblodhën në skajet e syve. Deshti të kollitej, por... si u shtrëngue dhe e gëlltiti pështymën me zor, menjherë nëpër trup ju përhap një vokterë e pështirë që s'e kishte ndi tjera herë. Mandej e theri diçka si gjylpanë, por jo nji, qindra maja gjylpanash e therën në krahner, në mushkëni e kudo.

Si s'e kish dijtë? Si s'e kishte kuptue? E sa herë ishte kollë! Sa herë kishte pështye gjak! Sa herë kishte ndi dhimbje të vazhdueshme në krahner, në mushkëni! O, sa keq! Sa keq!

KAPITULLI I KATËRT

Në mëngjez u çue si çdo ditë, lau sytë, dhambët, kollofiti një copë bukë të shtrueme me gjizë, bani gati librat dhe u nis për në shkollë. Vetëm kur doli në rrugë dhe kaloi pranë derës së shtëpisë së Dushan Grolit, ju kujtue biseda e djeshme që pati me nanën e tij doktor Brankoja. Në fillim ju duk si një andërr e keqe, që e kish pa në gjumë, si diçka që s'ishte e vërtetë, mandej u ndie sikur të kishte marrë ndonji notë të dobët në shkollë, megjithëqë ai ishte nxanës i mirë dhe s'i kujtohej kur kishte marrë notë të dobët, qoftë edhe në mësimin e sllavishtes, që e kishte të vështirë, meqë s'e njihte. Për një çast u ndal, e shikoi derën e gjelbër, ku dje kishte fluturue me aq gëzim në thirrjen e parë të teze Marikës, u mendue, rru-dhi pak ata sytë e tij të kaltër si qielli mbas shiut dhe, mbasi vazhdoi rrugën si i pavendosun, në mëdyshje, kujtoi fjalët që doktor Brankoja i kishte thanë nanë Shazijes.

«Biri juej zonjë...»

Ah, se si u mnerue nanë Shazija! Se si i erdhi edhe atij kur ndigjoi se ishte i sëmundë, randë e pa shpresë! Gjaku ju mpiks ndër dej. Sytë ju mbushën me lot atëhere dhe prapë tash kur ju kujtue se këtë vjeshtë e dimnin ndoshta edhe do ta jetonte, por pranverën s'do ta shih-te. Mushkënitë e tija ishin të kalbuna, të shka-tërrueme e pa derman. Çdo shpresë apo përpje-kje ishte e kotë.

«Po, çdo gja asht e kotë!» — tha edhe As-triti me vete.

Ai u ndal, ngurroi një çast, shikoi rreth e përçark me dëshpërim, sikur kërkonte diç-ka, sikur kishte humbë ndonji gja.

Tue shikue ashtu, ai u kollit, në fillim lehtë e mandej randë e me grithje, me të marrun fry-më. Nxori shaminë dhe e vuni mbi gojë, pësh-tyu, e shikoi mos kishte prapë gjak, por jo, s'kishte. Kishte ditë që s'pështynte ma gjak dhe ftohja duket sikur kishte nisë me i kalue. Me-gjithatë ai bani mbrapa, vrapoi, vrapoi sikur ta ndiqte kush, u fut në oborr, në shtëpi. Me-njiherë i vërviti librat më një anë të dhomës, u ul në minder, u kuklos kruspull dhe nisi me qa.

Në atë çast, atje në oborrrin e shkollës, jo fort larg shtëpisë, zilja thërriste nxanësit, sho-kët dhe shoqet e Astritit, që të hyjshin në kla-

së. Ajo e thërriste edhe Astritin, si çdo ditë, por ai qante, qante dhe nëpër lot pëshpëriste:

«Çdo gja, çdo gja për mue ka mbarue! Çdo gja asht e kotë! Unë s'do të shkoj ma në shkollë, s'do të mësoj, s'do të punoj, s'do të jetoj, s'do të këndo...»

Tringëllima e hollë e ziles u ndigjue prapë. Astritit i theri në zemër. Ju duk sikur kastile po binte gjatë. I mbylli veshët që mos ta ndigjonte. I mbylli edhe sytë se i parafytyroheshin shokët, oborri i shkollës, arësimtarët.

Po s'e bani që s'e bani mendjen zap. Ajo i fluturoi andej nga i hiqte zemra. I pa shokët të radhitun aty në oborr... arësimtarët me regjistra në duer... klasën... Ndigjoi çartë thirrjet e shokëve, zhaurimën.... Ja ku hyni në klasë edhe mësuesi i gjuhës, profesor Deralla. Ai kishte në dorë fletoret e hartimeve. Zuni vend mbas katedrës, hapi regjistrin dhe shënoi orën.

Gazmendi, kujdestari i klasës, u ngrit e raportoi mungesat:

— Mungon Astrit Luboteni, — tha ai.

* * *

Por jo, jo! Astriti nuk mungonte. Astriti ishte në klasë, aty, në bankën e tij, në mes të

shokëve. Ja ku e mori edhe ai fletoren e hartimit. Pa shih! Paska marrë tresh ¹⁾. Bereqavers! Edhe me tresh kalohet klasa. Por herën tjetër duhet ta bajë ma mirë. Duhet të marrë katër, pesë. E pse jo?! Edhe pesë! Ai ishte nxanës i mirë. Ishte nxanës shumë i mirë, por ja që s'ja thoshte pendës, nuk e zhgrapte si me gojë e në landët e tjera.

— Ndigjoni se do t'u lexoj tash hartimin e Lumtuni Gegës, — tha profesor Vesel Deralla. Ky hartim asht ma i miri. Asht një hartim i mrekullueshëm, që tregon se Lumtunia ka aftësi dhe se mund të bahet në të ardhmen një shkrimtare e mirë.

Lumtunia rrinte në bankën e parë. Ajo gjithmonë rrinte në bankën e parë. Ishte mo-shatare me Astritin, ndonji muej ma e vogël, apo ndonji javë ma e madhe. Aty diku. Astriti ja shihte flokët e gështenjta nga mbrapa. Ja shihte edhe fytyrën e qeshun, sytë e ndritshëm, ndonëse rrinte dy-tri banka mbas saj. Ajo gjithmonë i bante hartimet për pesë. Kishte një fantazi për t'u habitë dhe shkruente aq bukur, saqë të gjithë e quejshin shkrimtare, megjithëqë asgja s'kishte botue ende askund. Ajo bante edhe vjersha, drejtonte gazetën e murit dhe recitonte. Ah, sa bukur që recitonte! Si-

1) Notë kaluese, asht fjala për sistemin me pesë nota.

domos «Poemën e mjerimit» dhe «Recitalin e malësorit» të Migjenit. Nga buzët e saja u kanë pikue të gjithëve në zemër vargjet e Migjenit, që s'i harrojnë kurrë:

«O, si nuk kam një grusht të fortë
t'i bie mu në zemër malit që s'bëzan,
ta dij dhe ai se ç'do me thanë i dobët —
n'agoni të përdridhet si vigan i vramë.»

Profesor Vesel Deralla e çmonte dhe e donte pa masë Lumtuninë. Tregonte një kujdes të veçantë për te dhe i jepte vazhdimisht libra me lexue nga biblioteka e tij. Hartimet e saja i lexonte edhe në klasat e tjera, i nxirrte në gazetën e murit dhe ua tregonte të gjithëve.
— Merrni shembull, — u tha nxanësve dhe hapi fletoren e hartimit, e lexoi bukur e me ndjenja, ashtu siç dinte vetëm ai:

Ngjarja që gjatë pushimeve të verës më ka ba përshtypje ma shumë dhe që më ka lanë mbresa të pashlyeshme asht kjo:

Nën strehën e vjetër të një shtëpie përdhese të rrethueme me bahçe, ku gjelbërojshin lloj-lloj pemësh dhe farfuriyshin me ngjyrat e

tyne të ndezuna gjithfarësoj lulesh, një dallëndyshe bishtgërshanë, qafëshkurtën e krahëhanë, ndërtoi folenë, atë shtëpizën e saj të vockël sa gjysmë shporte. Mandej bani vezët, i ngrohu me trupin e saj, e që andej dolën zogjtë.

Tre vogëlushët e dallëndyshes ishin shumë të bukur, ndonëse ende s'u kishin dalë pëndët dhe s'fluturojshin dot. Ata ishin të urtë e të ndigjueshëm. Kurrë nuk ziheshin me një-tjetrin. Kurrë nuk rriheshin. Gjithë ditën këndoreshin e hiqshin valle.

Prandej edhe nana e tyne, dallëndyshja bishtgërshanë, i donte pa masë. Ajo ditë për ditë fluturonte andej e këndeje, mbledhte në sqep miza e krymba, mandej kthehej e dëshirueme tek vogëlushët e saj të dashtun.

Posa e shihnin, ata hapshin sqepat e tyne të veckël dhe, tue çercërue me ngazëllim, pritshin që nana t'ua lëshonte ushqimin në gojë.

Një ditë, kur ajo po kthehej me ushqim në sqep, vogëlushët e pritën jo me thirrje gazmore si gjithnjë, por me disa klithje plot frikë e trishtim. Dukeshin të alarmuem dhe vetëm çirreshin:

— Cër-cër, cër-cër!

Dallëndyshja i hodhi një sy strehës dhe mbeti si e mpime. Nga trishtimi që e rrëmbëu

në zemër, pa pritë e pa mendue, sqepi ju hap dhe krimbat i ranë në tokë. Sytë e saj të rrumbullakët dhe të ndritshëm menjherë ju zmadhuen, sikur dojshin me i pëlçitë. Dallëndyshes së shkretë s'i besohej. Nji gjarpën i madh, i trashë dhe i zi si katran, po i afrohej çerdhes, që të hante vogëlushët e saj. Sa e tmerrshme!

— Ciu-ciu-ciu! — klithi e tmerrueme dallëndyshja dhe u duk sikur kërkoi ndihmë.

Gjarpni, tue u zvarritë nëpër strehë si hajdut, ua kishte ngulë sytë vogëlushëve që qajshin, bërtitshin e thërritshin nga frika. I unët e katil siç ishte, atij s'i bante përshtypje asgja: as klithmat e dallëndyshes që të këputshin shpirtin, as e qamja e vogëlushëve të pafajshëm, që sikur i luteshin të mos i trazonte, se ishin të vegjël dhe s'i kishin ba asgja. Katili vetëm një gja mendonte: si do të kënaqej dhe sa do të ambëlsohej me mishin e njomë të këtyne kërthive!

Mirëpo dallëndyshja ju turr me dëshpërim mbi kokë, sikur të donte me ja nxjerrë sytë.

— Ciu-ciu-ciu! — ju kërcënue ajo.

Atë çast edhe gjarpni ktheu kokën nga dallëndyshja, hapi gojën i zemëruem dhe turfulloi:

— Thëëë! Thëëë!

Dallëndyshja u hodh përperjetë, që të mos

e kapte, bani nji rrotullim mbi kokën e tij dhe prapë ju vërsul.

Këtë dyluftim të tmerrshëm, për jetë apo për vdekje, vogëlushët e shikojshin nga çerdhja, thuejse të prishun mendsh. Sa frikë kishte për veten e tyne, po aq tmerroreshin edhe për nanën e shtrenjtë. Ajo hidhej mbi gjarpnin dhe s'e lente me ba përpara asnji hap. Klithjet e saja e mbushën me nji trishtim të atillë oboorin e shtëpisë saqë dhe bari në bahçe u rrëqeth, lulet u pikëlluen, ndërsa gjethet e pemëve fërgëlluen si të trondituna.

Dallëndyshja orë e çast vërtitej mbi kokën e gjarpnit me sqep të mprehun dhe me kthetra të hapuna e të gatshme për ta shqye, për ta copëtue. Mirëpo edhe gjarpni i turrej asaj dhe mbrohej. Me guxim e trimni ajo e sulmonte, tërhijej, prapë e sulmonte dhe klithte, klithte e dëshpërueme ngaqë ishte e pandihmë dhe s'dinte si t'ja bante, si t'i shpëtonte vogëlushët e dashtun e të shtrenjtë.

— Ciu-ciu-ciu! — pikonte nga nalt helm e idhnim zani i nanës së shkretë.

Oh, klithma e dallëndyshes bante që të pëlçiste e të thërmohej edhe guri, që të gremisej edhe qielli! Vetëm katili, ai katranziu, s'tronditej fare.

Atëhere dallëndyshes diçka ju kujtue. U

largue për një çast andej nga kopshti dhe, në fluturim e sipër, zuni një greth. E mbajti në majë të sqepit, se grethi verdhue përkulej andej e këndej dhe mundohej me ja ngulë thumbin e tij të helmatisun. Mirëpo kudo që të prekte sqepi ishte i fortë dhe ai s'ja ngulte dot askund.

Dallëndyshja u kthye menjherë dhe ashtu e dalldisun siç ishte mbas vogëlushëve të saj, ju vërsul gjarpnit si plumb pushke.

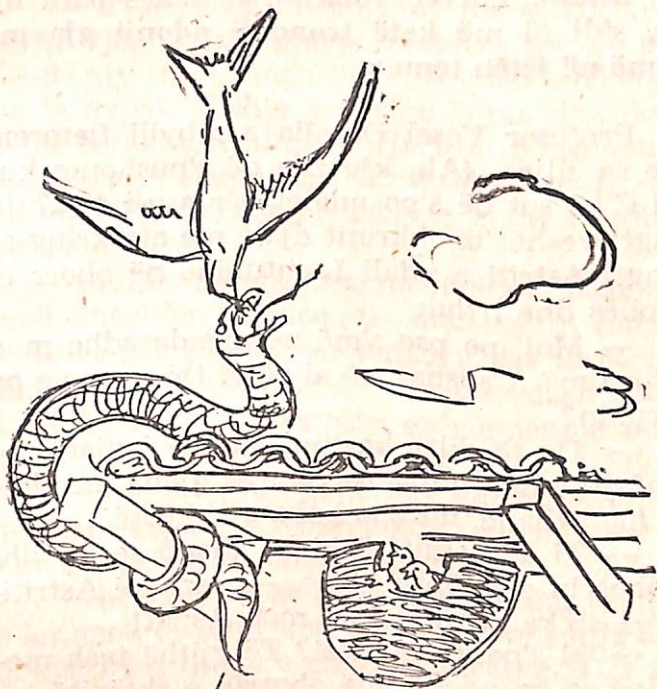
Gjarpni i ishte afrue çerdhes dhe, pikërisht, kur hapi gojën që të gllabëronte njanin nga vogëlushët, ndjeu në gjuhë një sëmbim e një dhimbje të hatashme. Dallëndyshja, e gatshme që të flijonte edhe veten e saj, për shpëtimin e vogëlushëve, ju fut gjarpnit në gojë, ja lëshoi grethin dhe iku tutje fluturimthi. Mandej prapë u kthye. Por këtë herë s'e gjeti ma gjarpnin pranë çerdhes. Ai kishte ra në tokë dhe, tue u përdredhë, po hiqte shpirt.

Atëhere dallëndyshja thirri ngadhënjimtare:

— Cër-fiu, cër-fiu, cër-fiu!

Dhe u kthye pranë vogëlushëve, që e pritën me admirim për trimninë e saj, për guximin dhe zgjuetësinë, për dashuninë e saj aq të flaktë e të pashembulltë.

Eh, sa e madhe asht dashunia e nanës!

Këtë ndodhi e kam pa me sytë e mi para disa ditësh. Përveç vdekjes së nanës para një viti, s'di të më ketë tronditë ndonji gja ma shumë në jetën teme:

Profesor Vesel Deralla e mbylli fletoren. Kur ra zilja... (Ah, kjo zile që s'pushonte kurrë! Ç'ka sot që s'po ndalet për asnjë çast? Ja hangri veshët të shkretit djalë me atë xring-e-xring!) Astriti e ndali Lumtuninë në oborr të shkollës dhe i tha:

— Moj, po pse s'më përmende edhe mue në hartim? A s'isha unë ai që të thirra me e pa gjarpnin?

— Do të dilte hartimi shumë i gjatë, — u shfajsue Lumtunia. — Sa e sa gjana mendojsha me i thanë, mirëpo koha e shkurtë...

— Ti së pakut të kishe thanë se ndodhi në oborrrin e shtëpisë seme, — vazhdoi Astriti.

— S'ka randësi kjo, mor Astrit!

— Si s'paska randësi? Të gjithë tash mendojnë se ka ndodhë në oborrrin e shtëpisë tande.

— Po unë as shtëpinë teme s'e përmenda.

— Mirë moj, po shtëpinë teme asht dash-të ta përmendish, se në oborrrin tonë ndodhi. Unë të thirra me e pa gjarpnin dhe zogun si u ndeshën e luftuen. Unë e pashë i pari.

— Atë gja s'e mohoj...

— Ti s'e mohon, po mue më duket sikur ma ke vjedhë atë ngjarje. Mandej, pse s'e përmende aty edhe nanën teme. Ajo ishte në oborr tue la qypat. Kishte gri edhe lakna dhe do të vente turshi për dimën. Hartimi s'kishte humbë asgja. Përkundrazi do të kishte dalë shumë ma i bukur, sikur t'i kishe thanë të gjitha rrethanat.

— Edhe unë një herë mendova ta përmend nanë Shazijen. Mirëpo, thashë, në një hartim ku flitet për zogjtë, për kafshët, pse të përziej edhe njerëzit. Deshta të paraqes dashninë e flaktë të dallëndyshe dhe gatishmëninë e saj me u flijue për vogëlushët e vet.

— Eh, ti! Gjithmonë je e gatshme të përgjegjesh. Po pse e bane zogun dallëndyshe. Ai ishte xhivxhan, s'ishte dallëndyshe.

— M'u duk se do të ishte ma bukur të them se ka qenë dallëndyshe. Vetë dallëndyshja asht një zog që e duen, e çmojnë ndryshe. Ti e din se ndër ne flitet që, kush prish çerdhet e dallëndysheve, atij i vdes nana.

— He, — u hodh Astriti kur ndigjoi për çerdhen, — po çerdhen pse e vune nën strehë. Ajo ishte në degën e kalibobës dhe gjarpni nuk ecte strehës. Ai zvarritej nëpër degë.

— Dallëndyshet zakonisht i bajnë çerdhet

nën strehë. Ke pa ti ndokund ndonji çerdhe dallëndyshje në degët e kalibobës?

— Ja ti, gjithmonë gjen përgjegje. S'dorëzohesh kurrë.

— E pse të dorëzohem?

— Po pse s'e ke ba siç ka ndodhë në të vërtetë.

— Për mue s'ka randësi ku ka ndodhë dhe a ishte dallëndyshe apo xhivxhan. E randësishme asht se ky dyluftim vërtet ka ndodhë mes gjarpnit dhe nji zogu.

— Mirë moj, mirë! Po pse s'the së pakut se kur shkuem na me pa ç'kish ndodhë me gjarpnin, që papritmas ra nga dega, e gjetëm me greth në gojë. Pse s'the se ishte aj e fry nga koka?

— Po të thashë se s'deshta me i përzie edhe njerëzit në këtë ngjarje, bre Astrit.

— Eh, ti! S'paske dashtë me i përzie njerëzit! Po me gjarpnin pse s'the në hartim se ç'u ba? Të gjithë mendojnë se ai ka ngordhë, ndërsa në realitet, kur e shtyva unë me kambë, ai iku dhe, tue u zvarritë, u fut në bodrumin tonë.

— Ti Astrit s'i kupton do gjana. Unë kam përshkrue ngjarjen që më ka ba ma shumë përshtypje gjatë pushimeve të verës. Dhe këtë përshkrim e kam ba në mënyrë artistike, siç

thotë profesori, me qëllim që t'i bajë përshtypje edhe atij që s'e ka pa, por që do ta lexojë.

— Moj po bjeri shkurt! Thuej se atë përshkrim e ke ba që të marrish pesë tek profesori.

Këto fjalë, të thanuna me ironi, e lënduen një çikë vajzën. Ndoshta edhe u zemëruë. Ajo kurrë s'luftonte për notë, kurrë s'mësonte për notë. Këtë gjë së pakut Astriti duhet ta dinte, se ishin kojshi, ishin rritë e jetojshin bashkë. Një avlli i ndante. E prekun, e fyeme, jo nga kritika që i bani Astriti hartimit, por nga fjalët e tija të fundit, ajo i ktheu shpinën dhe iku. Mirëpo Astriti, si mbaroi ora e pestë, ju vu mbrapa. Ai i kërkoi falje dhe i tha:

— Mue më pëlqeu hartimi yt. Më fal që u tregova pak xheloz, ambicioz. Të them të drejtën, ta kam zili. Ti shkruen bukur. Ti do të bahesh shkrimtare. Ashtu siç thotë edhe profesori. Unë të fyeva, e di, por jo me qëllim. Ti duhet të më besojsh dhe duhet të ma falish. Ja ku po të kërkoi ndjesë.

— S'ka gjë, s'ka gjë, Astrit, — i tha Lumtunia. — Ne jemi shokë, kojshi, jemi rritë bashkë e po mësojmë bashkë tash sa vjet, që nga fillimi. Unë e di që t'i s'më fyeve me qëllim.

— Të falemnderit, Lume.

— Me nder qofsh, Astrit.

Tue ecë krah për krah me te, Astriti u

mendue një çast për shpirtin e mrekullueshëm të kësaj vajze, mandej e pyeti, por si me terezi, që mos ta lëndonte:

— A asht e vërtetë, Lume, se dashunia e nanës asht aq e madhe? Mendoj se, tue folë për dallëndyshen, ti për nanat tona ke mendue. Apo jo?

— Dashunia e nanës, Astrit, asht shumë ma e madhe. S'ka pendë që e përshkruen dhe s'ka mendje që mund ta kuptojë. Çka s'asht në gjendje me ba nana për evladin?

— E ku e din ti?

— Don të thuesh se s'kam nanë?

— Më fal, ashtu mendova.

— Pikërisht, pse s'kam nanë e ndjej sa e madhe asht dashunia e saj. Madje kisha me thanë sa e nevojshme, sa e domosdoshme.

— Po baba? I don baba fëmijët njisoj si nana?

— Mue më qëlloi fati të rritem me babën. Ai po më mëkon dhe unë s'kam asnjë ankesë ndaj tij. Më duket se nana s'do të kujdesej për mue jo ma mirë se ç'po kujdeset baba. Dashunia e babës nuk shprehet, por kjo s'do të thotë që asht ma e vogël se e nanës. Ata që janë rritë pa nanë, ata që janë rritë me duert e babës, që lajnë, shplajnë, kojne e mëkojnë njisoj si

të nanës, e dijnë se edhe baba e don evladin e tij njisoj si nana.

Tue e ndigjue, Astriti e vështroi me kujdes.

Kambët e saja ishin zbathun. Ajo shkonte në shkollë me nalla, pa çorapë, jo vetëm tash në shtator, por edhe në dhjetor, në kallnor e në shkurt, gjatë gjithë dimnit, në borë e në ngrica, kur frynte fërflaza e të thante mur-lani. Fustanin e kishte të vjetër, prej basme të lirë, të zakonshme. Librat i mbante në dorë, të mbështjelluna me një karton, se çantë nuk kishte. Madje edhe bojë e lapsa shpesh nuk kishte dhe i merrte uha nga shoqet e shokët.

Po ashtu ishte edhe Astriti. Vetëm që ky s'kishte as nalla. Ai ecte zbathun nëpër pluhun, me gjuj përjashta, me këmishë që i kishte mangët e shkurta. Shami pionieri s'kishin as njani as tjetri. E pra të dy ishin pionierë shumë të mirë. Astriti e kishte babën edhe komunist, ndërsa xhaja i Lumtunies kishte ra në luftë për çlirimin e vendit nga pushtuesit nazifashistë.

— Shiko, Lume, — i tha Astriti vajzës dhe e kapi për krahu. — E din ti sa bajnë një palë atlete ¹⁾?

1) Iloj këpucësh me shollë gome e faqe prej mushamaje.

— Pesëqind dinarë.

Astriti ja shikoi kambët, ato nallat e saja prej druni, u mendue nji çast, mandej foli:

— Tash asht kohë e drekës. Në atë restau-
rantin e madh atje, ka plot njerëz që janë
mbledhë me hangër bukë. Po vjen me mue?

— Pse? Ç'të bajmë atje?

— Hajde njiherë. Ma vonë do ta kuptojsh.
Astriti e mori për dore dhe e tërhoqi pas.
Ajo s'donte, por a ja lëshonte dorën Astriti?!
Hiq e tiq ata u futën në restorantin «Maqedonia», që ishte nji ndër restorantët ma luksozë të qytetit, ku edhe ditën buçiste orkestra dhe këndoreshin kangëtare me famë. Aty mbli-
dheshin vetëm pasanikët, ata që ishin të krymbun me pare dhe s'dijshin ku e si t'i shpenzojshin. Astriti e la Lumtuniën te dera, i tha ta presë aty, mandej shkeli me ato kambët e tija të zbathuna nëpër qylymin e ndritshëm, që e kishin shtrure mes dy radhë tavolinash. Pa droje, lirshëm, ai hypi në podiumin e orkestrës dhe i tha harmoniçistit:

— Ibrahim, merre atë kangën teme!

Harmoniçisti zbrërtheu fizarmonikën dhe i buzëqeshi Astritit. Duert e tij u lëshuen mbi tastierat. Nji melodi e ambël doli nga fizarmonika dhe u përhap nëpër sallë.

Mbas pak, Astriti mori mikrofonin në dorë dhe nisi të këndojë:

Vaj si qenka ba dyrnjaja,
Mos me t'u ba me qenë gjallë...

Njerëzit në restorant i lëshuan lugët, pirunët, thikët. Ndonjani edhe përtypej në hesh-tje, por shumica mbetën me gojë hapët dhe s'bëzajshin. Shikojshin nga podiumi të habitun, shtrembnuen qafat, zgurdulluen sytë. Zani i Astritit kumbonte me një nostalgji, me një mallëngjim e dhimbje, me një ambëlsi që ata s'e pritshin nga ky çamarrok i vogël. Mandej nga doli? Si erdhi? Kush i tha të këndonte? Asnjani s'e vuni re as kur hyni, as kur hypi në podium.

Edhe kangëtarja, e velun, e lodhun nga kangët, qiti kokën mbas perdes, ku ishte tërheqë për të pushue.

Kamarierët, për një çast, kryqëzuen duert. Të mbështetun mbas banakut, ata morën frymë.

Mori frymë thellë edhe Lumtunia.

Astriti këndonte, këndonte me mish e me shpirt, ashtu siç dinte vetëm ai. Harmoniçisti e përcillte lehtë-lehtë.

Diku nga mesi i kangës, Astriti ja shkeli

synin Lumtunies. Ajo e pa, u skuq dhe për një kohë qëndroi e pavendosun, si me dy mendje. Mirëpo Astriti ja shkeli prapë synin e mbas pak i bani shej edhe me krye. Lumtunia gëlltiti pësh-tymën që i ishte mbledhë në gojë, tue shikue gjithë ato gjellë të shijshme, mori zemër nga gjesti i Astritit dhe bani përpara në mes të try-zave.

— Jepni sa të doni për atë që këndon! — i tha me zor një zonje të randë, që kishte shtan-gë nga kanga.

Tek tha kështu, Lumtunia zgjati si taba-ka librin e Astritit. S'ishte i veshun, por as i grisun, se Astriti i ruente librat. Të gjithë ata që u kthyen me pa kush ishte kjo që po kër-konte për atë që këndonte, dashje pa dashje lexuen edhe titullin e librit, ku shkruente me shkronja të mëdha: «HISTORIA NARODA JUGOSLLAVIJE»,¹⁾.

Zonja e randë, së cilës qëllimisht ju afrue së parës Lumtunia, hapi çantën e saj dhe mbi «Historinë e popujve të Jugosllavisë» lëshoi pesëdhetë dinarë. Atëhere vajza mori zemër dhe ja afroi librin edhe një zotnisë me dy palë gusha.

Ky hodhi mbi te njëzet dinarë.

Ndonëse ma pak nga zonja e randë, Lum-

1) HISTORIA E POPUJVE TË JUGOSLLAVISË

tunisë ja ngrohën zemrën këto dy dhurata të para. Nga tryeza në tryezë, derisa mbaroi kanga e Astritit, ajo mblodhi aq shumë dinarë, sa s'i kishin pa kurrë sytë e saj.

Në mes duartrokitjesh të flakta, Astriti i falenderoi të gjithë, u përkul disa herë me dorë në zemër dhe i buzëqeshi kangëtares, që doli në podium e i përkëdheli flokët. Mandej mori Lumtunien për dore, i tha harmoniçistit mirë u pafshim dhe doli me vrap nga dera fill e në rrugë.

Në dyqanin e parë të këpucëve të firmës «Bata», aty në krah të majtë të rrugës, Astriti e futi Lumtunien në dyqan, tue e shty, dhe porositi një palë këpucë atlete, si një i madh që kishte ardhë me ndonji të vogël:

— Një palë atlete për këte.

Shitësja e shikoi vajzën, kërkoi nëpër raftet numrin e përshtatshëm dhe i zgjati Astritit një palë atlete të bardha.

Ai i mori dhe, tue ja dhanë Lumtunies, i tha:

— I gëzofsh!

Mirëpo ajo s'deshi me i pranue.

— Po edhe ti je zbathun, — i tha. — Mbathe vetë.

— Jo, jo, — i tha Astriti, tue pague dinarët. — I bleva për ty dhe ti do t'i mbathish se s'ban.

— S'i mbath unë, jo!

— Shiko, Lume, — i foli me za të ulët Astriti. — S'ka kuptim të bajmë fjalë këtu. Unë atë kangë e këndova për ty. E këndova për har-timin tand të bukur, për dashuninë e nanës.

— Mos ma përmend, Astrit, as h'artimin as nanën...

— E di, Lume. Prandej edhe po të them se atë kangë e këndova për dashuninë e nanës tande, për dashuninë e të gjitha nanave, që ti aq shumë i çmon, aq shumë i don, ndonëse vetë s'ke...

— Mjaft! Të lutem mjaft!

— Mbathi pra, se për ty këndova, për ty i bleva.

— Derisa të jesh ti zbathun, për vete s'më ban zemra me i mbathë.

— Ç'ke ti?! Unë do të këndoje një herë tjetër për vete. Se mos asht kjo hera e parë!

— Pse, ke këndue edhe herë të tjera?

— Eh, — bani Astriti. — Po librat, fletoret, me se mendon se i kam ble?! Të dielën këndova kangën «Ani krisi pushka» dhe me dinarët që mblodha i bleva Dardanit një palë çizme. Ai vjen nga Gajrja ¹⁾ dhe, sa herë që kalon përroin, i lagen kambët e ftohet. M'u dhimb...

1) Fshat mbi qytetin e Tetovës.

— Sa i çuditshëm që je! — bani Lumtunia.
— Të tjerëve u blen, ndërsa vetë shkon zba-
thun.

— Po do të blej moj edhe për vete.

— Kur?

— Shëndoshë. Të jemi gjallë, po kafeha-
net dhe restorantet aty janë. Mbathi të ikim.

— E si t'i mbath në këto kambë? S'e sheh
si i kam me pluhun?

— Po mirë, merri në dorë atëhere dhe i
mbath kur t'i lajsh kambët.

— Ah, Astrit! — bani Lumtunia dhe mba-
si e falenderoi i tha:

— Sa i çuditshëm që je!

* * *

Këto fjalë i ushtojshin në veshë Astritit
edhe aty në dhomë ku ishte tulinë e kuklosë
i dëshpëruem. I përziheshin me xring-e-xringen
e ziles që, si për inat, s'pushonte kurrë, ndonëse
ai i kishte shtrëngue veshët me duer dhe e
kishte futë kryet nën jastëk. Sa kohë kishte
qëndrue ashtu, as vetë s'e dinte. Ma në fund,
kur u lodh, u çue në kambë. Mirëpo ju morën
mendt dhe qe i detyruem me u ul. Veshët i ku-
mbojshin. Vring-e-xringeja s'pushonte për as-

nji çast, ndërsa Lumtunia i parafytyrohej me atletet në duer.

«Sa i çuditshëm që je!.. Sa i çuditshëm që je!»

— Vallë, a do t'i ketë mbathë sot? — pyeti veten dhe i hapi sytë, sikur të donte me pa kambët e Lumtunies.

Shazija, që kishte shkue që herët në mëngjez me i shpërnda rrobotet e lame dhe me marrë të tjera të palame, kur u kthye, e gjeti Astritin me sy të buhavitun, me ballë në xhamin e dritares si të mpimë e të kredhun në mendime. Nanëzezës ju përvëlue shpirti. Tue shikue të birin ashtu, asaj i jehuen në veshë fjalët e doktor Brankos dhe se si i erdhi të çirret nga dëshpërimi, por s'e lëshoi veten. Hyni me të shpejtë në dhomë dhe e pyeti të birin:

— Po ti, hala s'paske shkue në shkollë?!

— E ç'më duhet mue shkolla! — ju kthye Astriti pa vullnet.

Po, kur tha kështu, ndjeu një keqardhje, një keqardhje të dyfishtë, se ishte hera e parë që po ja kthente fjalën nanës.

Shazijen e sëmboi diçka në krahnuer, sikur ta kishte therë kush me thikë, mun ¹⁾ si para tre vjetësh kur aty në sy të saj ja mbër-

1) Pikërisht

thyen duert me hekura Shabanit, burrit të saj, babës së Astritit.

Përrjashta pikshin gjethet, bari venitej, një vjeshtë e shëmtueme po pllakoste kudo. Sytë e Shazijes, ashtu të përbotun, këqyrën nëpër dritare. Oborri ishte i zbrazët, gja e gjallë s'pipë-tinte. Oh, sa të mjerë e të pafat e ndjente veten! Kur nisin e vijnë të këqiat — vijnë njana mbas tjetrës. Dhe bijnë shi mbi kryet e atyne që ma pak i meritojnë, që s'i meritojnë fare. Kështu asht në botën ku sundon padrejtësia, ku s'ka liri kombëtare e shoqnore, ku pjesa ma e madhe e njerëzve punojnë dhe s'kanë asgja, ndërsa një grup i vogël shfrytëzuesish rrinë e sodisin dhe i kanë të gjitha të mirat. Shazijes i dukej vetja aq e mjerë, saqë mendonte se edhe për selvinë e gjelbër, sikur të kapej, edhe ajo do të venitej e do të thahej dhe e kalbët do t'i ngelte në dorë. Çdo gja që kishte mendue në jetë, s'i kishte dalë ashtu siç e kishte dëshirue. Çdo gja që kishte nisë — mbrapsht e kishte bitisë. E pse? As vetë s'e dinte. As vetë s'e kuptonte. Me këto mendime ju errën sytë, kafshoi buzët, shtrëngoi të birin.

Atë çast, atje në shtëpinë e vet, Marika lëshoi radion. Ajo rregullisht ndigjonte emisionet në gjuhën sërbo-kroate të radio Tiranës, por tines dhe me za të ulët. Vetëm kur mbaronte

emisioni, ja lëshonte pak ma shumë volumin
zanit që ta ndigjonte ma mirë kangën. E pikë-
risht, atë çast një kangë e hareshme buçiti me
të madhe. Një kangëtare, me za si të bilbilit,
këndonte:

Kah mendoj se vjen pranvera,
Çelin lulet përsëri...

Shazija ngriti cepin e përparjes dhe fshiu
lotët.

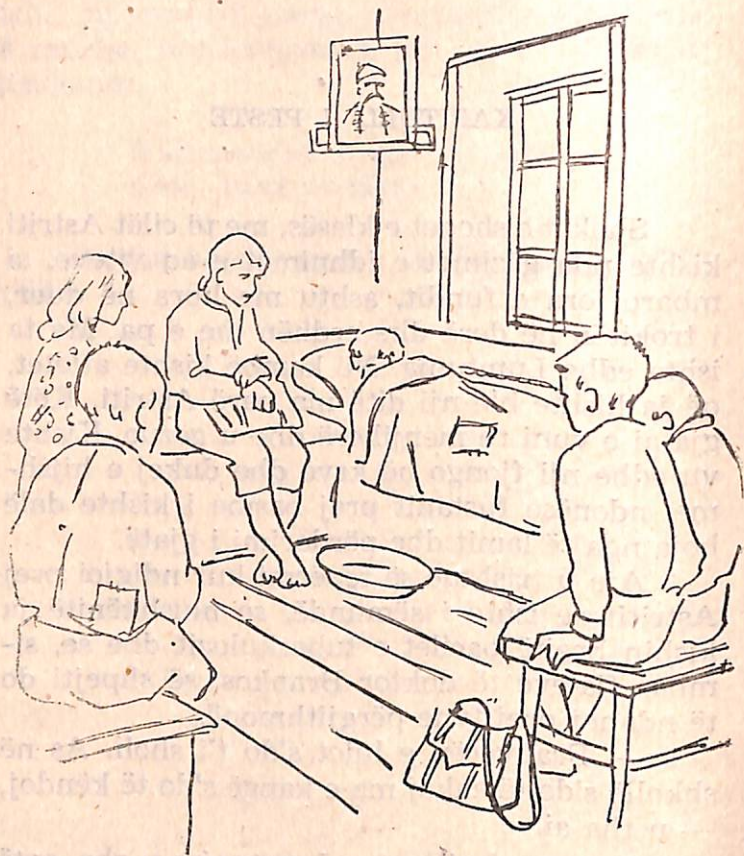
KAPITULLI I PESTË

Shokët e shoqet e klasës, me të cilët Astriti kishte nda gëzimet e idhnimet e aq viteve, si mbaroi ora e fundit, ashtu me libra në duer, i trokitën në derë dhe erdhën me e pa. Me ta ishte edhe Lumtunia. Në kambë kishte atletet, që ja kishte ble një ditë ma parë Astriti. Këtë gja ai e vuni re menjherë dhe u gëzue. Kishte vu edhe një fjongo në krye dhe dukej e hijshme, ndonëse fustanit prej basme i kishte dalë boja nga të lamit dhe përdorimi i gjatë.

Ajo u trishtue së tepërmi kur ndigjoi prej Astritit se ishte i sëmundë, se mushkënitë ja kishin brejtë bacilet e tuberkulozit dhe se, si mbas fjalëve të doktor Brankos, së shpejti do të ndahej prej tyne përgjithmonë.

— Pranverën e lulet s'do t'i shoh. As në shkollë s'do të shkoj ma e kangë s'do të këndo, — u tha ai.

Fytyra e hajthme e Lumtunies u zbe, sytë ju mbushën me lot, kurse në fyt diçka si lamsh

i athtë ju mblodh kutulaç dhe ja mori frymën. Mbas pak atë e mbytën dënesjet e një kollë e randë, e randë... si ajo e Astritit dhe bile edhe ma e randë. Me shami në gojë Lumtunia iku me vrap dhe, nëpër kapixhik,¹⁾ u fut në oborrin e shtëpisë, ku po e pritshin vllaznit e motrat, të gjithë të vegjël si lamsha. Baba ende s'ishte kthye nga puna. Duhej ba dreka, duhej la rrobet e vllazënve e të motrave, duhej pastrue shtëpia. O, sa shumë punë e pritshin të shkretën vajzë!

Ajo vuni librat në sergjen, rrëmbeu kovën e pusit, nxori ujë dhe mbushi govatën, kazanin, kusinë, tenxheren...

Duert ju skuqën nga litari, mesi²⁾ ju këput.

— Oh! — bani nga lodhja dhe fshiu djer-sët.

Mandej lau patatet, i qëroi, prapë i lau, i hodhi në kusi dhe i vuni në zjarm. Dhe ndërsa ziejshin patatet, ajo mori fshesën e i ra shtëpisë cep më cep.

Ngado që shkonte, vllaznit e motrat i vi-heshin mbrapa, tue thirrë:

1) Deriçkë që zakonisht lidh dy oborre fqinje

2) Beli, mesi i trupit.

— Duem bukë!
— Jemi të untë! — bante tjetri.
— Na jep bukë, moj!
— Moj po na jep bukë, se vdiqëm!
— E ku ta gjej unë bukën?! — u përgjegjej e dëshpërueme Lumtunia. — Prisni sa të vijë baba.

— Ka atje në dollap! — i tha njani prej tyne, ai që ishte ma i madh se të tjerët.

— Me çka ta hap dollapin? — ju kthye e mërzitun Lumtunia.

— Me çelës! Me çelës! — thirrën të gjithë.

— Po çelësin e ka baba.

— E pse e ka marrë baba çelësin?

— Që mos ta hani ju bukën.

Të gjithë fëmijët ishin të veshun me fustane dhe të qethun, kështu që s'dalloheshin, cili ishte mashkull e cili femën. I vijshin njani-tjetrit deri te veshi dhe sytë i kishin të buhavitun ngaqë me siguri kishin qa. Njani e kishte fytyrën edhe me dregëza, ndërsa një tjetri, syni i majtë, i skuqun e me shklepa, i lotonte pa prajhtë. Të gjithë ishin kambëzbathun, barkthatë e deri në gjuj të ndragun. Se ku kishin shkelë në baltë. Sigurisht te pusi, se aty ishte krijue një brrakë me ujë të ndytë.

Mbas pak u hap dera e oborrit dhe hynë edhe tre të tjerë. Me Lumtunien u banë shtatë.

Edhe ata ishin zbathun, të veshun sido-kudo, me rrecka e zhele. Në duer mbajshin libra e fletore. Ai ma i madhi kishte edhe një shkop, diçka si copë druni, që kush e din se ku e kishte gjetë. Dukeshin se po ktheheshin nga shkolla. Me të hymë në derë, si me komandë, njizani thirrën:

— B u k ë !

Thirrja e tyne u përplas në muret e ftohtë të shtëpisë dhe menjherë humbi si në ndonji pus pa fund, pa jehonë.

KAPITULLI I GJASHTË

Që atë ditë Astriti nuk shkoi ma në shkollë. I vetëdijshëm për sëmundjen e randë që i brente mushkënitë dhe i shkurtonte ditët e jetës së tij të njomë, e rrëmbeu dëshpërimi, mërzi, dhe çdo gja ju duk e paqëllimtë, e padrejtë, jo e natyrshme, e kurdisun ashtu si nuk duhet. Në një anë të pasun sa nuk dinë se ç'kanë, nga ana tjetër të vobektë sa nuk kanë çka hanë. Aty, në pallate, pleq faqekuq me nga dy-tri gusha, gra e burra që gjithë ditën rrijnë nëpër kafe e restorante dhe s'punojnë asgja, kurse këtu, nëpër shtëpitë përdhese, nëpër kasolle, gra e burra, që shkallmohen në punë, që s'pushojnë as të dielave dhe që gjithë jetën e kalojnë të unët e në skamje. Aty pleq dembela që kullufisin gjithë ditën, këtu fëmijë të unët e të sëmundë, që nuk kanë as ilaçe, as përkujdesjen elementare mjekësore. E ç'kuptim kishte kjo? Ç'e drejtë ishte? Si të kuptohej?! Jeta pret prej të rinjve dhe u takon të rinjve, atij, Astritit.

Por... për te jetë ma s'kishte. Ditët e para edhe kishte një farë shprese te ajo copë letër që i dha doktor Brankoja Shazijes, te ajo recetë për ilaçe, mirëpo nanëzeza s'kishte me se me i ble ilaçet për të birin, se ata kushtojshin qiamet shtrenjtë. Pa le që disa prej tyne edhe nuk gjindeshin as në farmaci, as në spital, as ndokund tjetër. Duhej, siç u tha doktor Brankoja, të porositeshin atje përtej detit e oqeanit, në Amerikë. E kujt t'ja kërkonte ajo atje?! Kush kishte me ja çue?! Dhe me se? Me mjerimin që fitonte nga lamja e rrobeve?!

Për drekë e për darkë Astriti s'vuni gja në gojë. Të nesërmen s'u çue prej shtratit, s'lëvizi. Mbasdite u kollit randë. Ishte ma se i bindun se kurrë ma s'do të çohet, kurrë ma s'do të vishej. As që do të ecte ma e as do të dilte përjashta, atje në ajër e në diell. Jo, ai s'do të takohet ma me shokët e shoqet, veç në qoftë se s'do vijshin me e pa.

Dhe me të vërtetë s'u çue. S'u çue tri ditë me radhë. Rrinte ratë, në shpinë ose përmbys, shikonte i pinteresuem e pa qëllim në një pikë të tavanit dhe herë mbas here ja lëshonte sytë me dëshpërim e pa shpresë recetës në sergjen, nën një gotë prej qelqi, ku e kishte vu nanë Shazija. Dukej se as që mendonte gja, se rrinte ashtu i shushatun, si i trullosun e në kllapi.

Mirëpo mendja gjithnji i punonte. Ajo gjithnji i sillej rreth e vërdallë recetës dhe si çekan rrihte të njajtin mendim:

«Ah, sikur të ishte baba!»

Ai s'e dinte që, sikur mos t'ja kishin burgosë të jatin, ndoshta as nuk do të ishte sëmue. Për këte as nuk mendonte. Megjithatë ishte disi i sigurtë që, sikur ta kishte babën të lirë, ai do të bante çmos për të birin, për djalin e vetëm, dhe s'do të lente pa ja gjetë ilaçet. Baba nuk do të lente gja pa provue, nuk do të lente gja pa ba që ta shpëtonte. Së pakut që të jetonte edhe ndonji ditë, edhe ndonji vit. Sa e ambël dhe e dashtun i dukej jeta! Sa shumë donte me jetue! Sa mirë i dukej të ecte, të dilte rrugëve, të vraponte! Dhe sa keq i vinte të vdiste. Megjithëqë gjithë jetën kishte qenë i unët, megjithëqë gjithnji kishte vuejtë, ai prapëseprapë kishte me dashtë me jetue, qoftë edhe me sëmundje në krahnuer, me kollje, në skamje e pa bukë. Donte me jetue, ndërmjet të tjerash, edhe që ta priste atë ditë të lumtun, kur do t'i lirohej baba prej burgut, që barem deri në atë ditë të ishte krah s'amës e të mos e lente vetëm. Por ja që sëmundja s'pyeste as për nanë e babë, e as për dëshira. Ajo ishte e pamëshirshme. Ajo ishte e sigurtë si vetë vdekja, si një e një që bajnë dy, se doktor Branko Groli ishte

mjek me përvojë, i njohun e me nam. Ai kurrë s'kishte gabue. Diagnozat e tija gjithmonë kishin dalë, gjithmonë kishin qenë të sakta. Mjaf-tonte vetëm me e pa njeriun dhe e dinte prej se viente. Ashtu dhe Astritin vetëm nga zani e kishte kuptue se ishte i sëmundë në mushkëni, prej tuberkulozit. Ishte i njohun e me nam doktor Brankoja. Ishte specialist i ndigjuem.

Ditën e tretë Astriti u çue, u vesh dhe doli. Sytë i vezullojshin me shpresë, me një dritë të gjallë, të fortë, këmbëngulëse. Ai dredhoi nga rrugica e shtëpisë në rrugën kryesore. Kaloi pranë shkollës. Mbas pak kambët e çuen fill e në derë të restorantit «Makeqonia». Mendonte me këndue i shkreti djalë. Me këndue si përpara dhe kështu, pak nga pak, me i mbledhë paret e nevojshme për ilaçet. Mirëpo...

Menjiherë si u fut në derë, atij i duelën përpara dy kamarierë, e kapën për krahësh dhe e qitën jashtë.

— Shporru! — i bërtiti njani prej tyne.

Kudo në qytet ishte përhapë fjala për sëmundjen e tij. E kishin marrë vesh edhe kamarierët. Prandej edhe ja mbyllën dyert e restoranteve dhe të kafeve, se sëmundja ishte ngjitëse, e rrezikshme për të tjerët.

«E ç'të baj tash?» — mendoi me vete Astriti.

«Ku të mbytem?» — bani mbas pak.

«Nga t'ja mbaj?» — pyeti në hapin e tretë.

«Si t'ja baj?» — shikoi me dëshpërim.

Dhe, tue mendue kështu, kambët vetëvetiu u kthyen në shtëpi, aty të ai shtrati i tij. U zhvesh, por përpara se të shtrihej, në kulmin e dëshpërimit, e rrëmbeu recetën dhe e bani copë e grimë.

Ashtu në brekë të shkurta, i dobët e gjysmë lakuriq dukej sikur ishte çue nga vorri. Gjijtë e tejpashëm i dridheshin, buzët i fërgëllojshin prej një farë inati të brendshëm, i tanë dridhej e dëneste, si toka kur dridhet e rënkon nga shembjet e brendshme. Ngaqë s'qëndronte dot në kambë, menjihërë u fut prapë nën jorgan e u mbulue kambë e krye. Por mbasi u koll randë e me grithje, me të marrun fryme, ai e zbuloi kryet, u shkund me të kolluna të njimbasnjishme, dhe në legenin që e ama ja kishte vu pranë, pështyu këlbaza të errëta e me njolla gjaku.

Nga sikleti sytë ju skuqën e ju zgurdulluen, sikur të dojshin me i plasë.

Nanë Shazija erdhi menjihërë nga dhoma e zjarmit. Kishte një gotë me ujë në dorë. Shpejtoi e shkreta me ja sjellë të birit. Mirëpo, kur pa gjakun në fytyrën e tij ashtu të zverdhun si shafrani, të terun e të mpime, nisën t'i dridhen

duert aq fort, saqë uji ju derdh dhe i lagu kambët e z bathuna. Sytë e nanëzezës vezulluen, shtangën, ndërsa nëpër trup i kaluen të dri-dhuna.

— Ah! — bani me buzët që i mbetën gjy-smë të çeluna.

Dhe menjëherë ra në gjunj pranë tij e ja rrëmbeu kryet, ja fërkoj ballin.

— Astrit! Bir i nanës!

Ishte hera e parë që e shihte tue pështye gjak.

Ai u koll e u gulfat¹⁾ në duert e saja, rën-koi, sikur të jepte shpirt, dhe ma në fund lëshoi nji:

— Eh! — të dëshpërueme e të lodhshme.

Sumbullat e djersës, si vesë pranverore, ja kishin mbulue ballin e tamthat. Pa fjalë, pa za, pa asnjë ankesë, flashkët u shkëput nga duert e saja dhe u shtri e u rregullue nën jorgan.

Shazija mbeti me sy të shastisun, e turbu-llueme. Herë shikonte të birin, herë gjakun në legen. Ndiente si i shkyheshin mushkënitë, si i copëtohesh dhe i pikonte zemra gjak.

Ashtu e tmerrueme, si në kllapi, vrapoi nëpër kapixhik te Marika dhe e luti që të vinte doktor Brankoja me ja pa djalin, se e kishte shumë keq. Nanë shkreta thyente du-

1) U gulfat — ju muar fryma

ert, tue folë, dhe zani i mirrej e fjalët i dilshin të shkëputuna. Sytë i ishin mbushë me lot. Sado që përpiquej me e mbajtë veten, ata i riguen faqeve të zhubrosuna e të fikuna nga hallet.

— Po ai s'asht ma këtu. Asht kthye në Beograd që dje, — i tha Marika me keqardhje dhe, kur pa lotët në sytë e Shazijes, nisi edhe ajo me qa.

— Ulu, motër. Tako pak. Mos rri në kambë, — e ftoi Shazijen, tue e marrë për dore, me një dhimbsuni që i pasqyrohej në fytyrë e në sy, në buzët e kafshueme nga idhnimi.

— Jo, të falem nderit, s'mundem, — bani Shazija.

— Po ç'ka Astriti?

— Pështyu gjak. Duhet të shkoj menjisherë se e kam lanë vetëm, — i tha Shazija dhe vetëm kur doli, aty te dera, ju kujtue me e pyetë:

— Po ti si e ke Mirjanën? Asht ba ma mirë? Më fal se gati harrova. Jam si e marrë. Asht ba ma mirë Mirjana?

Marikës i shkuen lotët çurk.

— As ajo s'asht mirë. Pa zbardhë drita që doktori me e pa. Ishte Filla. Më urdhnoi menjisherë me e shtrua në spital. S'ka një orë që jam kthye prej spitalit.

— Si moj? S'e ke ma vajzën në shtëpi?

— e pyeti e habitun dhe me keqardhje të qash-
tër nanë Shazija.

— Jo, — bani Marika me dhimbje dhe lot
ndër sy. Krahnori i saj ngrihej peshë dhe binte
e fashitej me dënësë.

Në atë çast, nga kuzhina, fryu një erë e
lehtë që erdhi tue u shtue si ndonji rrymë e
furishme. Ajo ja mori flokët Marikës dhe ja
shpërvjeli shaminë e bardhë Shazijes. Mandej
u ndigjue një përplasje xhami, një thyemje.

KAPITULLI I SHTATË

Mbasdite Astriti u habit ç'kishte ndodhë ashtu me Lumtunien që s'kishte ardhë me e pa tash dy-tri ditë. U mërzit se ishte mësue me e pa përditë. Gjithë shokët e shoqet kishin ardhë me e pa, vetëm Lumtunia jo. Kur i pyeti për te, ata i belbëzuan diçka, diçka i thanë, por si nëpër dhambë e sikur i mëshihnin të vërtetën. Kjo gja e bani të mendohet. Ai priti deri në drekë dhe, meqë ajo s'erdhi, veshi rrobot e doli. Gjyjtë ju dridhën, por ai bani përpara dhe u fut në shtëpi të Refik Gegës, të babës së Lumtunies, që ishte një shtëpi e vjetër domallije, si ajo e Astritit, pa dysheme dhe pa tavan, e nxi-me nga tymi e bloza.

I gjeti në kuzhinë, të mbledhun të gjithë rreth një sofre të madhe. Në mjedis të sofrës xha Refiku kishte vu një tenxhere sa një kazan ushtrie, kishte hedhë brenda një qyp të vogël me kos dhe, kur erdhi Astriti, i shtoi edhe një grusht krypë. Mandej mori lugën e drunit dhe i tha të birit:

— Hajt tash, kape gjymin e qit!

Gjymi ishte plot me ujë dhe Lavdiu, kësh-tu e quejshin të birin e xha Refikut, ndonëse shkonte në klasën e pestë dhe ishte ma i madhi ndër vllaznit, memzi e çoi. Tue rënkue, ai e mbështeti gjymin mbi gju dhe ngadalë filloi me qitë ujë në tenxhere.

Xha Refiku shtyu kësulën e bardhë mbrapa dhe i nguli sytë në fund të tenxheres. Tue kafshue buzët, përziehte kosin me ujë dhe gjithnji thërriste:

— Qit!

Kur ndalej Lavdiu, se i dukej që e bani kosin fare ujë, xha Refiku e ngrinte zanin dhe i thoshte:

— Qit! Qit!

Lumtunia rrinte dhe shikonte pafajshëm nga cepi i kuzhinës. Vajza ishte e mbulueme me jorgan mbi një shilte të hollë. Në fytyrë dukej e terun dhe e zbetë si faqet e fletoreve, kur i djeg dielli.

Astriti ju afrue i habitun dhe e pyeti:

— Ç'ke? Ç'ka ndodhë me ty?

— Jam e sëmundë, Astrit, — i tha ajo me gjysmë zani, si e mekun.

— Po ç'ke? Ç'ka të dhemb?

— Nuk di, — ju përgjegj Lumtunia, tue rrudhë supet. — Këtu diçka më dhemb, — i tregoi krahnorin dhe u kollit randë.

Astriti e shikoi me dhimbsuni dhe, kur e pa që edhe ajo po pështynte gjak, ja mori dorën e ja shtrëngoi me dëshpërim.

Ndërkohë xha Refiku vetëm thërriste:

— Qit!.. Qit! Qit!

Gjymti u lehtësue fare në duert e Lavdiut. Ai e çoi nga gjuni dhe ja nguli sytë tenxheres, që ishte mbushë me njifarë langu të bardhë, të cilin e shikojshin fëmijët rreth sofrës me sy të ndezun nga uja ¹⁾). Të gjithë mbajshin nga një lugë druni në dorë dhe vetëm që s'i kërcejshin sofrës sipër. Për një çast Lavdiu mendoj diçka, mandej e hapi gojën dhe i tha të jati.

— Po mjaft, bre babë, se e bane ujë fare!

— Qit! Qit! — Ju përgjegj i jati dhe rrotulloi lugën tue gërrye fundin e tenxheres.

S'pati ç'me ba i shkreti djalë dhe i qiti. Mbas pak e çoi grykën e gjymtit me shpresë se do të jetë dakord edhe i jati. Mirëpo xha Refiku bani prapë:

— Qit! Qit!

Lavdiu e shikoi të jatin dhe s'i qiti.

— Pse s'qet, more qafir?! — i bërtiti xha Refiku i habitun.

— E di çka ban, babë, — i tha Lavdiu me shpirt në hundë, — merre këtë tenxhere dhe

1) Uria.

hidhe në pus. Mandej do të nxjerrim nga pusi kos me kovë sa herë që të duem dhe sa të na dojë qejfi.

Luga, sa hap e mbyll sytë, fluturoi nga dora e xha Refikut dhe e goditi në krye Lavdiun.

— He qafir! — turfulloi xha Refiku mbas Lavdiut që doli për dere me vrap. — Ti do të më mësojsh mue?! Fitoje një herë vetë dinarin, atëhere ma ha kosin si ta do qejfi! Qafir, gjidi qafir!

Fëmijët e tjerë, të mbledhun si lamsha rreth sofrës, shikuen me habi e me frikë mos ja kris edhe ndonjanit prej tyne. Astriti e Lumtunia kthyen kryet me pa ç'ndodhi, por atë çast i rrëmbeu të dy kolla e randë, që u shkulte mushkënitë me rranjë e i bante që të pësh-tyjshin gjak.

KAPITULLI I TETË

Jashtë vazhdojshin me ra gjethet. Era harlisej me to tue i vërvitë andej e këndej. Atykëtu pikte edhe ndonji kokërr pemë që dora e njeriut s'e kishte arrijtë kur ishin vjelë. Ranë edhe ato dy kokrrat e dardhës, që, me aq zili, i shikonte Astriti para disa ditësh, atëhere, kur këndonte dhe s'dinte për sëmundjen që dita-ditës i brente mushkënitë. Tue kalue nën dardhë, Shazija u ndal e i mori, shkoi te pusi dhe, mbasi i lau, ja solli Astritit aty pranë shtratit që ja kishte rregullue në një skaj të dhomës.

Ai i shikoi, por jo me lakminë e dikurshme.

— Të falemnderit, nanë! Haji ti, — i tha me një za të thyem.

— Merri, merri, bir, se ty t'i pruna. Janë të dardhës së kapixhikut. Ato dy dardhat që kishin ngelë në majë. Shiko sa të mira janë! Janë zverdhë si florini. Merri, të pastë nana!

— Jo, s'mundem. S'më hahen.

— Po mirë, mbaji aty, nën jastëk. Do t'i hash ma vonë.

— Jo, jo, s'mundem, s'më hahen. Haji ti. Ishte hera e parë që Astritit s'i hahej gja. Ani pemët... Që kur ishte shtri, ai pothuajse s'kishte vu gja prej gjaje në gojë. Oreksi i tij, dikur i hatashëm, tash i ishte pre fare. Kurdo që i sillte e ama ndonji gja për të ngranë, ai luhaste kryet në shej mohimi, e kthente fytyrën në anën tjetër dhe sytë sikur i thojshin:

«Çdo gja asht e kotë!»
Shazija ja mikloi fytyrën, ballin, ja lëmoi flokët dhe, mbasi ja futi dardhat nën jastëk, e pyeti:

— Don me të ba nana ndonji gja me hangër?

— S'due.

— E ka ba pula një kokërr ve. Ta fërgoj?

— S'due.

— Po s'ke hangër, bre bir, asgja tash sa ditë!

Astriti s'bani za.

— Hajt, xhani i nanës, po ta fërgoj! — i tha ajo dhe doli në dhomën e zjarmit, shpupurisi gacat në votër, largoi hinin, vuni do karthija, — dy-tri shkarpa, saxhakun¹⁾ dhe fulteren.

Zjarmi lëshoi në fillim do fjolla tymi që

1) Perusti

sikur s'dijshin me e gjetë oxhakun. Mandej mori flakë plot shkëndija e barbullimë. Mbas pak nisi me cicërue edhe voji.

Kur ja solli Shazija venë në një pjatë balte, ju desht me e lutë prapë që ta hante. Të shkretën e kishte zanë halli me te, se Astritit jo vetëm që s'i hahej, por ndjente edhe një neveri për ushqimin. Mirëpo për mos me ja prishë qejfin nanës, mori me majën e gishtave një grimë ve dhe e futi në gojë, ashtu, pa bukë. Mbase e përçapi pa andje, veja ju duk fare pa shije, me njëmijë mundime e të pështiruna e gëlltiti.

Shazija s'ja hiqte sytë.

Astriti mori edhe një herë, u përtyp, por s'mujti me e gëlltitë. Sado që u mundue që i detyruem me e pështy në legen. Kështu e pësoi edhe me kafshatën e dytë, kurse të parën, nga të pështirosunit e volli.

Të nesërmen Shazija theri pulën dhe i banoi një supë të shijshme. Astriti i përpiu dy-tri lugë, ashtu gjysmë ratë, brinjazi, dhe e largoi çininë e u shtri.

— S'mundem ma, — i tha s'amës tue tërheqë jorganin nën gushë.

— Po ha, bre bir, se të ban mirë! — ju lut ajo. — Hajt, të pastë nana!

— Haje ti, nanë. Unë s'mundem.

— Po ha ti një herë, se ka edhe për mue.

I kam nda pak edhe babës. Sot shkon Marika me pa Dushanin dhe thashë t'ja çojmë edhe atij një grimë. Hajt, pije ashtu pa bukë, drita e nanës!

Nanë Shazija e shikoi zemërdridhun, me sy të turbulluem, e mjerë dhe e pandihmë. Shpirti i bahej copë-copë së shkretës. Kur s'lëmonte flokët e tij të gështenjta, kafshonte buzët e gishtat dhe sikur diçka mbyste në gërmaz.

Çdo gja po shuhej, po mbaronte. Për te — çdo gja. E ç'faj kishte ajo e shkreta? Kujt ç'të keqe i kishte ba? Ah, sa e pamëshirshme, sa e padrejtë asht kjo jetë ndaj disave! Sytë ju mjegulluen, por lot... lot s'kishte.

Tue ndejtë mbi kryet e Astritit, kujtoi... e ç'nuk kujtoi? Kujtimet e nanë Shazijes ishin të zymta, njani kujtim ma i zymtë se tjetri. Ajo kujtoi Astritin kur ishte i vogël, tepër i vogël, kërthi pesë-gjashtë muejsh. Ishte i lidhun në djep dhe i sëmundë. Si tash. Ai qante në dhomë, po në këtë dhomë, ndërsa ajo lante atje, në oborr. Edhe atëhere lante rrobot e huaja, çarçafë e ndërresa, shtresa, mbulesa. Si tash. Shabani në atë kohë vërtet s'ishte në burg, por ishte pa punë.

Tue kujtue atë ngjarje, nanë Shazijes edhe tash ju rrëqeth trupi. Nji gjarpën i madh, i zi, i kishte hypë djalit mbi djep. Ajo u tmerrue

kur e pa dhe as tash s'i kujtohej si e rrëmbeu aq shpejt të birin me gjithë djep dhe si fluturoi përjashta. Çdo gja i dukej si në gjumë, si ndonji andërr e keqe, e frikshme.

I kujtohej se kojshitë u mblodhën menjëherë, nana e Lumtunies, i shoqi xha Refiku dhe sa esa të tjerë. Vetëm kur i thanë se ai gjarpën ishte roja e shtëpisë, kështu e quejshin të gjithë, vetëm kur e bindën se ai nuk kafshonte, se nuk i bante askujt asgja, vetëm atëherë ajo hyni disi prapë në dhomë. Megjithatë, sa herë që i shkojshin sytë nga ajo vrima, ku ishte futë gjarpni, ndjente se si i dridhej zemra dhe se si i mbulohej trupi me puprra.

Eh, sa net e kishte pa nanë Shazija atë gjarpën në gjumë! Sa herë asht çue e tmerrueme dhe ka rrëmbye me dalë përjashta!

Që atëherë, që kur për pak gja desh ja kafshonte gjarpni të birin në djep, kishin kalue disa vjet. Kishin kalue ma se dhetë vjet. Astriti kishte lëshue shtat, ishte rritë e shkonte në shkollë me një zell e dashuni të jashtëzakonshme. Ishte diku në klasën e dytë ose të tretën. Atë çast s'i kujtohej mirë.

Nji ditë, pikërisht në vjeshtë, si tash, Astriti kishte marrë një copë dru dhe bërtiste nëpër oborr:

«Gjarpni! Gjarpni!»

Ai vraponte mbas gjarpnit si i çmendun dhe donte me i ra, me e mbyhtë.

Kur e pa i jati, që po lexonte njifarë libri, aty te dera e shtëpisë, brofi menjherë në kambë e ja mori të birit drunin prej dore.

— Mos e nguc, — i tha. — Asht roja e shtëpisë, bir. Nuk ban me e mbyhtë. Mos me qenë ai dhe macet, mijtë kishin me na hangër veshët.

Shazija tash s'dinte më siguri a ishte e vërtetë kjo gja apo jo, por një ndjenjë e një mendim të këtillë s'e kishte të huej.

Një gja vetëm s'besonte: se ai gjarpën s'kafshon, se s'ka helm.

E ku ka gjarpën pa helm?! Prandej edhe ja kishte frikën gjithnji dhe, pikërisht për këtë gja edhe e shihte në gjumë. Një kohë ju ba edhe si ankth. E shihte kudo, nën çdo kapak, në çdo enë, këtu e aty, te stiva e dyshekut, te praku i derës. Mandej u mësue. Si të gjithë.

Mbas dy-tri ditësh erdhën ata të UDB-ës dhe e burgosën Shabanin. Aty në sy të saj ja hodhën hekurat mbi duer dhe e vunë përpara. Ajo mbeti si e shitueme, Astriti i hutuem. Mbetën vetëm e të shkretë. Pa punë, pa bukë e pa asnjifarë të ardhunash. Pa asnjifarë mjetesh për jetesë. Prindët e të afërmit e saj ishin shpërngulë për Turqi, ndërsa ata të burrit s'jetojshin

ma: kunati i qe vra në luftë, vjehrrin ja kishin pushkatue mbas lufte, kurse vjehrrën as s'e kish njohë, se kishte vdekë moti. Vetëm Dushani me Marikën ua qajshin hallin herë mbas here. Por edhe ata tinës se s'guxojshin. Kishin frikë nga UDB-ja. Njerëzit atje ndiqen për asgja. Mjafton të kesh pasë muhabet me një të dyshimtë apo që asht në burg për çashtje politike. Mandej e burgosën edhe Dushanin. Ditë të zeza e ma të zeza. Mjerim. Skamje. Luftë për jetë e për koren e bukës. Çarçafë e ndërresa të ndyta, të botës. Ujë që vlon e përcëllon duert. Sodë rrobesh, sapun, finjë. Prej dite në ditë. Stinë më stinë e vit më vit. Si dje e sot, ashtu nesër e mbasnesër, tjetër mbasnesër. Gjithnji. O, çfarë oreksi kishte atëherë Astriti! I dukej se edhe gurët e kall dramit do t'i hante. Por ja që s'kishte ç'me hangër i shkreti djalë. Gjithnji ishte i untë, gjithnji barkthatë, i dëshiruem për një kafshatë, për një dromcë mish, për një lugë pilaf.

— Të kish hangër, bre bir, edhe dy-tri lugë! Hajt, lum nana, piji me zor! Piji se të bajnë mirë! Hajt, loçka e nanës! — i tha ajo prapë dhe ja lëmoi ballin e flokët.

— S'due, — ju përgjegj ai dhe e solli kryet nga muri se i pështirosej, — Hiqma sysh atë pjatë, të lutem, nanë! S'mundem me e pa. Më villet.

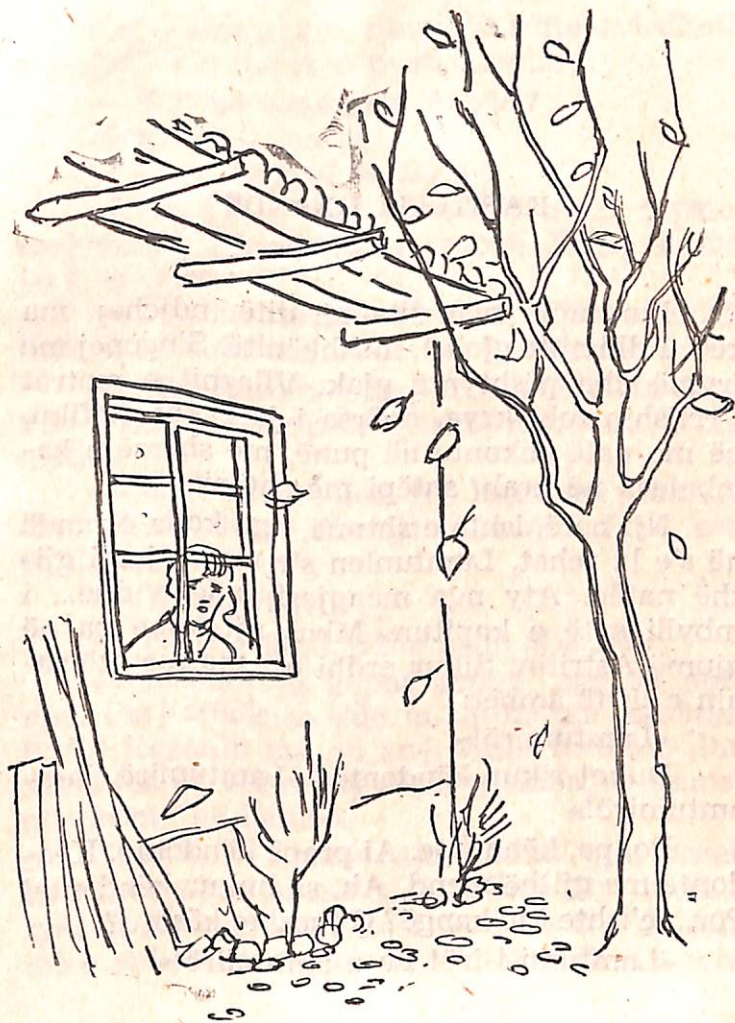
Nanëzeza mori frymë me dënesë.

— Po çka don? Don me të ba lokja ndonji gja tjetër? Hajt, trego çka të hahet ty?

Astriti s'ju përgjegj.

— Folë, bre bir, se ma këpute shpirtin me këtë heshtje! Më shkrumove. Pse rri kësh-tu? Pse s'han? Lyp ndonji gja! Thuej ndonji gja, të keqen nana! E?

Astriti prapë s'i tha asgja. Bile as nuk e shikoi fare. Nganjisherë, edhe e ama, ajo që aq shumë e donte, i dukej fajtorë. Mendonte se fajtor i ishte edhe i jati, çdokush, gjithë bota. Vetëvetiu i vinte një urrejtje e një neveri, do ndjenja, do mendime të çuditshme, të pakuptueshme. Dhe ndërsa ai brehej me këto mër-zitje të kota, përjashta gjethet ishin gjithnjë e ma të rralla, gjithnjë e ma të verdha, shkëputeshin e bijshin njena mbas tjetrës, bijshin edhe pranë dritares së tij, të mekuna e pa jetë, të zbardhlyta e të verdha, si të sëmunda. Vjeshta po kaplonte kudo, një vjeshtë e shëmtueme, me pemë të zhveshuna e me bar të përcëlluem, e ftohtë e me erë, me shi e me baltë.

KAPITULLI I NANDË

Lumtunia nga dita në ditë ndjehej ma keq. I dhimbte gjoksi, mushkënitë. S'ngopej me frymë dhe pështynte gjak. Vllaznit e motrat i rrijshin mbi krye, ndërsa i jati, xha Refiku, që me natë shkante në punë, me sharrë e kambaleca në krah, shtëpi më shtëpi.

Nji natë, ishte e shtunë, nga kolla e randë që s'e la rehat, Lumtunien s'e mori gjumi gjithë natën. Aty nga mëngjezi u lodh dhe... i mbylli sytë e kapitun. Mbas nji kohe pa në gjumë Astritin. Sikur erdhi e i tha me atë zarin e tij të ambël:

«Lamtumirë!»

Dukej sikur këndonte: «Lamtumirë, la-
amtumirë!»

Po, po, këndonte. Ai prapë këndonte. Këndonte me gjithë mend. Ah, sa bukur këndonte! Por... ç'ishte kjo kangë? Ç'thoshte kështu?

«Lamtumi-i-irë! La-a-amtumirë!»

Kur i doli gjumi, mund të ishte ora dhetë e gjysmë Lumtunia e pyeti Lavdiun:

— Mos ka qenë këtu Astriti?

— Jo, — i tha ai.

— Po ti ke qenë te ai?

— Sot s'kam pasë kohë as të marr frymë, moj motër. Plasa tue la rrobot. Shiko si më janë ba duert!

— Po shko, të keqen motra, shko shiko një herë si asht Astriti, — ju lut Lumtunia.

Lavdiu fluturoi menjherë përjashta dhe kur u kthye mbas pesë-gjashtë minutash, i tha motrës:

— Ishte shumë keq. Nji legen me gjak kishte pështy. Nanë Shazija po qante. Pyeti për ty si je.

— Kush, Astriti?

— Edhe Astriti, edhe nanë Shazija.

Lumtunies ju këput shpirti nga sa ndigjoi. Prej frikës se s'do ta shihte ma Astritin, hodhi jorganin më një anë, veshi fustanin dhe shkoi tek ai, tue ecë si nëpër gjemba, se memzi qëndronte në kambë.

Si hyri në dhomë, ajo u ul në gjuj pranë tij dhe e pyeti si ishte, si ndihej. Dy duert e tyne u shtërnguen fort. Dukej sikur s'dojshin me e lëshue njani-tjetrin. Vërtet që jeta e tyne

ishte e vështirë, ama edhe vdekjen e urrejshin,
s'e dojshin.

Ah, sa dëshirë kishin me marrë frymë një
herë lirshëm, pa dhimbje! Sa dojshin me jetue,
me gëzue, me qeshë e me luejtë!

Tue shikue njani-tjetrin me keqardhje e
dëshpërim, me dhimbje, katër sytë e tyne u
mbushën me lot. Rrëkeza të pashterrshme u
rrodhën faqeve të zbeta, të mpime nga dhimbja,
nga sëmundja.

Megjithëqë e ndiente, megjithëqë ishte e
bindur se kurrë ma s'do t'i shihte sytë e Astritit,
ajo s'i tha lamtumirë kur u ndanë.

Të nesërmen, si u zgjue, Astriti pyeti për
Lumtunien.

I thanë se ajo s'ishte zgjue ende.

Ditën tjetër, kur i hapi sytë dhe prapë pyeti
për te, nana ju përgjegj:

— Flen, bir.

Nji javë të tanë ja mëshehën të vërtetën.
Nji javë s'i treguen se Lumtunia kurrë ma s'do
t'i hapte sytë, kurrë ma s'do të vinte me e pa.

KAPITULLI I DHETË

Oxhaqet tymojshin. Nëpër oborre, lagje më lagje, jehonte sëpata. Aty këtu grithte edhe sharra. Të dukej sikur qante e vajtonte, me dënësë e pa ngushullim, si Astriti. Këtë grithje, herë mbas here, e ndërpriste zani i sëpatës që jehonte disi ndryshe, ashpër, si thirrje kryeneçe për një papërfillje, për një përbuzje e vetëmohim.

Në oborrin e shtëpisë së Shaban Lubotenit as nuk sharronte as nuk copëtonte kush dru. Megjithatë edhe atje s'kishte qetësi. Jehona e sharrës nga oborri i Marikës, ku xha Refiku shkurtonte dru, ndigjohej fare mirë edhe atje. Ndigjohej edhe kollitja e mugët e sharraxhiut kësulëbardhë dhe, herë mbas here, vinte edhe zani i sëpatës, që te dritarja e Astritit përplasej lehtë bashkë me fjollat e para të borës.

Dhoma prehej në qetësi dhe vetëm që s'kishte ngri. Shazija u përpoq me të sajën ditëve të fundit me i mbledhë paret për një metër dru,

por s'ja doli, s'mujti. Të flamosunat kushtojshin aq shtrenjtë, saqë edhe me gjak sikur të bliheshin, ma lirë do të ishin.

Astriti e kishte futë kryet nën jorgan dhe vetëm maja e hundës, e zbetë si letër cigareje, i shihej përjashta. Mbi kryet e tij ishte ulë e rrinte Shazija, e kredhun në mendime të dëshpërueshme, e pikëllueme. Edhe ajo dukej e zbetë, e lodhun, me sy të groposun e të mavijosun. Një mace e bardhë i sillej e i mbështillej te kambët, përdridhej, fërkohej, dhe herë-herë e shikonte me sytë e saj të hirtë e të rrumbullakët, sikur diçka donte me i thanë. Shazija as s'e shihte. Mendimet e saja ishin nën jorganin e kuq, ku si sharra në oborrin e Marikës grithshin mushkënitë e Astritit. Ndonëse njerëzit rreth e qark, sidomos shokët dhe shoqet e Astritit interesoheshin e vijshin herë mbas here, nanë Shazija ndihej e vetëmueme dhe pa përkrahje, pa ngushëllim, ngaqë në këto çaste të vështira s'kishte përkrah as të shoqin, as prindët e vet, as ndonji kushëri së pakut.

Nëpër oborr u ndigjuen do hapa, shushurima e borës që shkelej me të shpejtë. Shazija i hodhi sytë nga dritarja: ishte Marika me një krah dru të çame. Shpejtonte nëpër oborr fytyrëskuqun, me një shall leshi mbi flokë.

Shazija u çue dhe ja hapi derën me falë-

nderime e urime ma të përzemërta, i mori dru-
të dhe prapë e falënderoi me përzemërsi e mi-
rënjohje. Mandej e thirri edhe që të ulej, por
Marika vetëm e shikoi Astritin, pa i ba za, ajo
mendoi se flente, dhe qetë e në maje të gish-
tave doli përjashta.

— Do të vij mbasdite, — i tha Shazijes. —
Tash ngutem se kam orën e mësimit, më pre-
sin nxanësit. Lamtumirë!

Ajo deshti me u nda, por ja që nuk shkë-
putej dot nga Shazija. Fjalë mbas fjale ndej-
tën edhe pak në kambë. Mbasi folën për bu-
rrat, ajo prapë e pyeti për Astritin, a ishte ba
ma mirë dhe a vazhdonte me pështy gjak, a ko-
llej dhe a kishte hangër gja.

— Nuk han, moj motër, asgja, — ju an-
kue Shazija. Unë nuk di ç'me i ba. Asgja s'ven
në gojë. Vetëm rri ashtu i shushatun, hesht e
s'bëzan, dhe s'ndigjohet zani veç kur kollet.
Mbramë ka pështy prapë gjak. Gjithë natën e
kam gdhi mbi kryet e tij.

Mandej edhe ajo e pyeti për Mirjanën që
ende ishte e shtrueme në spital.

— Dje isha me e pa, — i tha Marika. —
Mjekët më thonë se asht ba pak ma mirë. Këto
ditë ndoshta edhe kanë me e lëshue. Kur të
dal prej shkolle prapë do të shkoj në spital. Du-
ket se vërtet ash ma mirë. Vetëm që mërztet
shumë.

— Ishalla, ishalla bahet ma mirë dhe të kthehet çupa në shtëpi! — bani Shazija, tue e përcjellë.

Kur u kthye, nën jorgan u ndigjue kolla e mbytun e Astritit. Ai nxori kryet për një çast dhe pështyu në legen. Mandej prapë u mbulue si ma parë. Kishte ftohtë, në trup e në shpirt, në zemër, kudo. Prej të ftohtit ishte mbledhë kambë e krye, ashtu kruspull, me gjuj nën gushë. Rrinte i kuklosun, i mërzitun dhe si i menduem, por në të vërtetë s'mendonte asgja.

E ama u ul prapë mbi kryet e tij, i futi duert nën jorgan dhe ja lëmoi flokët, faqet, ballin.

— Astrit! — e thirri lehtë.

Ai s'ju përgjegj.

— Tini! — e thirri prapë, këtë herë me ledhatim.

Dhe ai prapë s'ju përgjegj.

Shazija heshti, por mbas pak sërish i foli:

— Don ndonji gja me hangër?

— S'due, ju përgjegj shkurt e nëpër hundë, pa e nxjerrë kryet, pa e vështruar.

— Marika na pruni një krah dru, — vazhdoi e ama. — Në se don, thuej të keqen nana, të baj ndonji gja të ngrohtë. Kemi edhe pak qumësht. Don me ta vlu?

— S'due.

— Që dje s'ke vu gja në gojë. U banë ma se njizet e katër orë.

Astritit s'i kujtohej as çka kishte hangër, as kur kishte hangër herën e fundit. Dinte vetëm se që atëherë kishte fjetë dhe ishte zgjue nja katër-pesë herë dhe me të tijën mendonte se kishin kalue po aq ditë.

— Hajt, të pastë nana, — ju lut ajo, — ç'don me të ba me hangër?

— S'due, nanë, s'due asgja!

— Ah, mos ashtu, bre bir, se edhe pa ngranë nuk ban. Diçka duhet me vu në gojë. Barem diçka. Hajt, thuej, lumë lokja, ç'don me të ba?

Astriti u mendue, jo pse i hahej, as pse ishte i untë, por vetëm që t'ja bante qejfin s'amës. U mendue ç'me i lypë: qumësht, ve, djathë? Mendoi me i lypë diçka që s'kishte: mjaltë; mish, tëlyn? Mirëpo zemra s'i bani, se e dinte sa keq do t'i vinte nanës që s'do të mundej me ja plotësue dëshirën.

E ç't'i lypte atëherë?

— Kisha me dashtë lang laknash, turshi!
— i tha tue mos dijtë as vetë pse ja kërkoi. I tha ashtu, kot, sa me i kërkue diçka se i erdhi për goje, se i doli kjo fjalë nga goja, edhe pa u mendue, edhe pa dëshirue.

— Lang laknash? bani Shazija dhe menjherë u çue në kambë. — Ja, tash të bjen nana sa të duesh!

Në bodrum, aty nën çardak, kjo kishte një qyp të madh, që e kishte mbushë me lakna turshi para gjashtë-shtatë javësh. Laknat kishin ardhë dhe ishin zverdhë si dukat ¹⁾. Me pasë qejf vetëm me i pa, se le ma edhe me i hangër. Goja jargë lëshonte dhe gjuha vetëvetiu lëpihej. Apo s'dinte me i rregullue nanë Shazija! Ajo ishte e vetmja për të ba turshi. Sidomos kur bante speca me gjizë dhe patëllxhana. Mirëpo këtë vit s'kishte vu as speca, as patëllxhana. Jo pse ju morën mendt mbas të birit, por pse s'pati me se të blente gjizën. E besa edhe specat atë vit qenë të shtrenjta! Në pazar nga dita në ditë çdo gja vinte tue u ba gjak.

Ajo mori në sahan një kaptinë lakne e mjaft lang, mandej e mbylli derën e bodrumit dhe u kthye në dhomë. Kur ja solli Astritit, ai u habit.

— Ç'asht kjo? — e pyeti, tue zbulue kryet.

— Lakën, të solla lakën, — i tha e ama.

— Po kush të tha me më sjellë lakën, moj nanë?

— Si kush më tha? Po a s'më the ti?! — u

1) Dukat — lloj monedhe florini.

habit Shazija dhe mendoi mos ishte ba matufe.

— Unë? — pyeti edhe ma i habitun Astriti.

Atij s'i kujtohej asgja. Nga sëmundja e lëngimi edhe kujtesa kishte nisë me e lanë të shkretin djalë.

— Ti, ti! — i tha e ama.

— Hëm! — bani ai. — Mirë. Sille ta shoh!
Shazija ja solli dhe atij sikur i vezulluen sytë.

— Duket se asht ba e mirë.

— Provoje. Edhe mue ashtu më duket.

Astriti e mori një fletëz me majën e gishtave dhe ja afroi gojës. Në fillim vetëm e preku me buzë, mandej e lëpiu me gjuhë, e grimcoi me dhambët e parë si lepur dhe e gëlltiti.

E ama e shikonte me kënaqësi. Kur e gëlltiti edhe kafshatën e dytë, asaj i shkëlqyen sytë nga gëzimi. E kur nisi me pi edhe lang, asaj i qeshi nuri.

Ishte hera e parë që buzëqeshte që prej sa e sa javësh.

— Të pëlqejnë?

— Po.

— Janë ba të mira, e?

— Shumë.

Dhe vërtet atij i pëlqyen. Si laknat, ashtu edhe langu i tyne. Menjherë si i kapërdiu kafshatat e para, dhe sidomos mbasi piu disa

gërçe lang, ndjeu në trup çdo lëvizje, do të dridhuna, një fërgëllim të çuditshëm të çdo fibre, të çdo qelize. Edhe gjaku sikur i rrymoi ma me shpejtësi, ma me vrull.

— Ma le këtu se do të pi prapë, — i tha Astriti, tue e lëshue prej dore sahanin, që i dukej tepër, tepër i randë, se në çast ndjeu edhe njëfarë turbullimi e të marrun mendsh.

Ai u shtri menjëherë dhe mbas pak fjeti. Fjeti gjatë e me një gjumë të thellë. Si asnjëherë që kur ishte shtri i sëmundë. Shazija, që gjithnjë i rrinte mbi krye dhe e dinte sa zgjaste gjumi i tij, u shqetësue, kur pa se ai s'po zgjohej. Priti ma se dy orë, erdhi edhe Marika dhe ndenjën e biseduen ndoshta edhe dy orë të tjera, por Astriti prapë s'u zgjue. Atëherë nanë shkretën e kapi një frikë e pashpjegueshme, e kapërthyen dyshimet e mendimet ma të këqia. Si e tromaksun nga ato mendime shpejt e shpejt ju afrue të birit, e shikoi, e përgjoi... merrte frymë. Vërtet lehtë, fare lehtë dhe gati sa s'hetohej, por merrte.

«Gjallë asht. Flen», — tha me vete dhe për një çast deshti me e zgjue. Mirëpo, kur u përkul me e thirrë, mendoj:

«Ani, le të flejë. Gjumi ka me i ba mirë». Dhe u largue.

Mirëpo Astritit s'i doli gjumi as në mbra-

mje, as natën vonë. Shazija prapë u shqetësue dhe disa herë gjatë natës deshti me e zgjue. Nji herë deshti me e thirrë edhe Marikën. S'dinte ç'me ba. S'dinte ç'i kishte djali dhe ç'ishte ky gjumë kaq i gjatë, kaq i randë, kaq i thellë. Megjithate zemra s'i bante me ja prishë gjumin. Vetëm që përgjoi edhe disa herë frymëmarrjen e tij. Kështu u gdhi, e në agullim të parë edhe Astriti i hapi sytë.

— Oh, sa i lodhun ndihem! — bani tue shpi duert.

Në fytyrë, ndonëse i hequn, dukej ma i kthjellët. Sytë i kishte të qartë dhe ishte hera e parë që fliste mbas gjumit, hera e parë që shpinte krahët. Përpara madje as nuk lëvizte dhe njeriu s'dinte a i kishte dalë gjumi, apo jo. Ndërsa tash i hapi duert dhe u shtriq, m'ori frymë thellë, si i etshëm për ajër.

Diçka kishte ndodhë me te.

KAPITULLI I NJIMBËDHETË

Që atë ditë, papritmas dhe si për çudi, As-tritit ju hap oreksi. S'i pështirosej ma nga gje-llët, as nuk bante naze. Nisi me hangër, në fi-llim nga pak e nga dita në ditë ma shumë, ma mirë, ma me andje e ma me lezet. Dhe sa ma shumë që pinte asi langu, aq ma shumë i hahej. Hante edhe lakna, por sidomos i pëlqente langu i tyne. E mbas langut — çdo gja. Edhe buka e tha-të, misërniku. I erdhi oreksi, ai oreksi i tij i njo-hun, i pangishëm. Pikërisht si dikur, kur i dukej se edhe gurët e kall dramit do t'i hante. Madje herë-herë edhe ma keq. Sidomos në mëngjez, mbas gjumit. Sa herë që i hapte sytë, vetëm me hangër lypte. Tash s'kishte nevojë me e lutë ma e ama. Vetë kërkonte. Vetë hapte dolla-pin e merrte. E nanëzeza binte në hundë e në buzë për me ja plotësue çdo dëshirë. Tue la diku rrobot e diku dyshemetë, tue rrëshi-

nue ¹⁾ e tue ly parketet e dhomave mondane të aristokracisë së re të qytetit, tue robtue nëpër dyert e botës ku përnjiqind e ku për dyqind dinarë, ²⁾ gjithë ditën e lume, ajo i siguroi të birit një ushqim të fortë e të mirë, aq të mirë saqë këtij nisi me i ardhë prapë shpirti në vend. Në fillim vetëm i vezulluen sytë, mandej ju zhduk ajo çehrja e të vdekunit, ai qëndrimi prej kufome. Nuk shikonte ma në tavan, nuk rrinte gjithnji i heshtun, gjithnji ratë, gjithnji i mërzitun e në shpinë apo përmbys. S'thonë kot se **ushqimi asht ngushullimi dhe ilaçi i parë e ma i sigurtë kundër çdo sëmundjeje**. Si nisi me hangër Astriti ma s'e kishte mendjen te sëmundja, s'e mundonte, s'e torturonte mendimi i vdekjes së shpejtë e të pashmangshme. Dukej sikur u pajtue me çdo gja. Sikur ju ba rrafsh gjithë bota.

Me oreksin atij shpejt ju kthye edhe gjallnia e maparshme. E mbas pak edhe fytyra ju çel. i ra një ngjyrë e lehtë portokalli, që i derdhej nëpër buzë e mollëza të daluna nga lëngimi.

Përmirësimi i tij ishte i dukshëm dhe i gjithanshëm, si nga ana fizike, trupore, ashtu edhe nga ana shpirtnore. Gjak ma nuk pësh-

1) Gërrye

2) Në atë kohë leku ynë ishte i barabartë me 5-6 dinarë.

tynte. Mandej ju ndal edhe kolla dhe vetëm herë mbas here i gërhithshin mushkënitë, e brente diçka me një dhimbje të fshehtë që e ndiente si të dyfishueme sa herë që i shkonte mendja se ky përmirësim ishte i përkohshëm e s'ndryshonte gjë prej gjaje dhe se përfundimi i kobshëm ishte i pashmangshëm, siç u pat thanë doktor Brankoja. Por për këtë gjë ai s'donte me mendue. Fundi i fundit doktor Brankoja ka mujtë edhe me gabue. Se mos e shikoi në radio-skopi! Një ekzaminim të përciptë i bani! Nganjherë ja fusin doktorët diagnozën njeriut ashtu qorras. Se mos kishin ndonjë ndërgjegje të naltë ata! Kapitalistë, borgjezë ishin. Pikërisht, ato ditë kishte ndodhë diçka e tmerrshme në spitalin e Tetovës. Një shqiptari, sa herë që e ekzaminojshin, aq herë ja ndrojshin diagnozën. I konstatuen në fillim apandesitin dhe e operuen. Mandej gurë në veshka. Prapë e operuen. Kuptohet se nuk i gjetën gjë. Mbas disa ditësh konstatuen ulçerën. E futën përsëri në thikë dhe për paret e tija ¹⁾ i banë copë-copë, tue i kërkue herë një sëmundje, herë një tjetër.

Kjo ngjarje sikur e inkurajoi Astritin në

1) Në Jugosllavi s'asht si tek ne, atje ndihma mjekësore paguhet si në çdo vend tjetër kapitalist.

mendimet e tija të reja. Sikur ja ngjalli shpresat, dëshirat. E pse të mos ketë gabue edhe doktor Brankoja?!

Ah, sido që të jetë, jeta asht e bukur! Për te duhet luftue. Për te meriton të luftohet. A ka gja ma të naltë e ma fisnike se lufta për jetë! Dhe Astriti vendosi të luftojë. Vendosi të luftojë i bindun se në jetë asgja nuk fitohet pa luftë e përpjekje, pa bindje e vullnet të fortë, të çeliktë.

Ai përbuzi veten që ishte tregue aq i dobët ditëve që kishin kalue, që ishte shtri si ndonji krimb dhe që kishtë qa, që kishtë heq dorë nga jeta, nga lufta për jetë tue e mërzitë dhe nanën e vet, atë nanën e tij të shtrenjtë që kurrë s'ishte kursye për te. Atij i erdhi me ja mëshue vetes me grushta se ashtu e meritonte një qullan si ai.

Por jo, jo, ai ma s'do të jetë qullan, ai ma s'do të tregohet i dobët e shpirtngushtë. Ai u betue, ai mposhti mërzinë, mposhti mendimet e këqia, dëshpërimin, apatinë, dhe shtërngoi grushtat sikur të donte me u kacafytë kush e di me kend.

Tash mëngjez për mëngjez e përshëndeste diellin rrezeartë në kambë. Darkë për darkë i lente një «mirë u pafshim»! me buzëqeshjen ma të ambël, me vetëbindjen ma të sigurtë, me

atë vezullimin e syve të tij të kaltër që sikur thojshin:

«Jeta asht jona!»

Ato ditë nisën me e vizitue ma shpesh edhe shokët e shoqet e klasës. I erdhën Gazmendi, Dardani me ato çizmet që ja kishte falë ai. I erdhi edhe profesor Vesel Deralla, të cilin mbas nji jave e burgosën vetëm e vetëm pse i kishin gjetë në shtëpi nji libër në gjuhë shqipe, poemën e bukur «Bagëti e Bujqësi» të Naim Frashërit. E burgosën ata të UDB-ës, si dhe mësuesin tjetër. Si dhe të jatin e tij.

Astriti u pikëllue, por menjherë ju kujtue betimi dhe tha:

«Jo, unë për asgja s'duhet të mërzitem. Në se burgosën profesor Veselin, vendin e tij do ta zajë nji tjetër. Dhe ai tjetri prapë do të punojë si profesor Veseli, do t'u lexojë nxanësve poemën «Bagëti e Bujqësi», fjalimet e Enver Hoxhës dhe do t'u tregojë për Gjergj Kastriotin, për Bajram Currin, për flamurin e Shqipnisë socialiste.»

Shokët e shoqet vijshin nji nga nji, shumë-shumë nga dy, që të mos bijshin në sy të agjentëve të UDB-ës, se Astriti e kishte babën në burg. Ndonjani prej tyne, ata që kishin mundësi, edhe i sillte ndonji gja: kush mollë e kush portokalla. Disa i sillshin edhe ushqime, me që

tash ndigjuen se ai kishte nisë me hangër. Kështu një ditë, i biri i njanit që gjithashtu e kishte pasë babën në burg, i solli një zogës të zieme me ve.

Shokët e tij s'i shtynte te Astriti vetëm dashunia shoqnore dhe dhimbja e keqardhja për shokun e klasës e të lagjes, as vetëm simpatia që kishin për te si për një shok të mirë e të dashtun. Shumicën prej tyre e dërgojshin edhe prindët që vetë s'guxojshin me e ba këte gja. Ata u jepshin fëmijëve edhe pare, dinarë, që t'ja çojshin Astritit, se ndoshta i duheshin. Dhe ata vijshin e ja futshin nën jastëk, pa ba za, tinës. Këtë gja e bajshin se as nanë Shazija as ai, Astriti, nuk i pranojshin paret. Ata madje s'dojshin me ua pranue as kartuçat me pemë e pjatat me gjellë. U vinte randë. Por si t'ua bajshin? T'ua kthejshin mbrapa? A s'do të ishte kjo një fyemje për ta shumë ma e madhe, shumë ma e randë se fyemja që ndiente në krahnuer e shkreta grue sa herë që i shihte se hyjshin në oborr të saj me dhurata në duer? A s'ishte kjo një gja që s'bahej? Nga ana tjetër se mos ata i sillshin dhurata Astritit për ta fye atë dhe nanën e tij. Ah, po ata e dojshin Astritin njisoj si vllaun e vet! E dojshin dhe e respektojshin Shazijen si nanën që kishin në shtëpi. Dhe, pikërisht nga kjo dashuni e sinqertë,

nga kjo dashuni e pastër dhe e thjeshtë, ata s'kursejshin asgja për te.

Interesante dhe krejtësisht e kuptueshme asht simpatia që ndien populli në këtë vend për të burgosurit dhe familjet e tyre. Të gjithë mendojnë e mundohen si e si t'i përkrahin e t'i ndihmojnë, ashtu siç dijnë e siç munden. Nanë Shazijes gjithmonë i gjejshin punë e porosina. Ndonjena i merrte porosinat edhe për vete dhe mandej ja kalonte nanë Shazijes. Sidomos rrobet që ma s'ja jepte kush për t'i la, se kishin frikë nga sëmundja e të birit. Shumë gra merrshin guxim e përvidheshin natën nëpër kapi-xhiqe dhe i trokitshin në derë. Që kur ishte ba Astriti ma mirë edhe shtëpia nisi me vlue prej vizitave. S'druhej ma nanë Shazija se mos i lypte i biri ndonji gja që s'e kishte. As Astriti s'nguronte me i thanë se donte mjaltë, tëlyn, mish.

Nji ditë, Astriti ishte tue ngritë nji mur të rrënuem aty në oborr, erdhi tek ai Lavdiu. Xha Refiku i kishte dhanë nji pesëdhjetë dinarshe që të shkonte në kinema. Dhe ky, në vend që të blente biletën e kinemasë, bleu dy pasta dhe ja solli Astritit.

— Me të diftue drejt, — i tha Lavdiu, — më ka marrë malli me shkue nji herë në kinema. Po bahen gjashtë muej që s'kam qenë. Që

kur u dha ai filmi me Rip Kirbin ¹⁾. Që në verë. Ti e di sa hollë e çojmë ne jetën dhe baba kurrë s'më jep pare për kinema. S'ka as nga me m'i dhanë. Dje s'kishim bukë me hangër. Mirëpo sot, si erdhi nga pazari, se kush i kishte thanë se në kinema «Vllaznimi» ²⁾ jepet filmi anglez Riçardi «III», më dha pesëdhjetë dinarë që të shkoj me e pa.

— Po ç'ne Riçardi III dhe xha Refiku?!
— bani Astriti i habitun.

— Hëm! — qeshi nën hundë Lavdiu. — I kanë thanë se ky film ka një dokumentar ...Ç'mendon ti, çfarë dokumentari?

— Me siguri ndonji dokumentar si duhet durue barkthatë, — qeshi Astriti, tue fshi bal-tën nga duert.

— Jo, — ja priti Lavdiu. — Asht një dokumentar ku del edhe flamuri ynë, flamuri shqiptar.

— Vërtet? — u hodh Astriti menjihërë.
Lavdiu luhati kokën në shej pohimi.

— Tue m'i dhanë dinarët, baba më tha: «Shko shihe flamurin, qerrata! Dhe mos e harro kurrë!» Me të thanë të drejtën, kur m'i zgja-

1) Artist amerikan

2) Emri i kinemasë asht «Bratstvo», por shqiptarët e quejnë «Vllaznimi».

ti dinarët, mendova se do të më thonte që të shkoj me ble bukë.

— Dhe ti me ato dinarë më solle këto pasta, e? — thirri Astriti me za të naltë.

Lavdiu nuk foli. Vetëm i uli sytë për tokë dhe shikoi majat e gishtave, të nxime prej të ftohtit.

— Po ç'paske ba kështu, more Lavdi! — ju derdh Astriti i zemëruem. — Xha Refiku i ka heqë nga goja ato pesëdhjetë dinarë që ti të shohish flamurin, ndërsa ti shih ç'paske ba! Ndërrohet flamuri për këto dy pasta, more Lavdi?! A ndërrohet flamuri për një nder që do t'i bajmë shokut?

— Se mos e ndërrova flamurin?! Ç'thue ashtu ti?! — bani Lavdiu i ndezun flakë në fytyrë. — Unë vërtet kurrë s'e kam pa flamurin tonë dhe kam dëshirë të madhe ta shoh një herë si asht, a asht i bukur se ky i shkieve¹⁾ po-or... a e vlen barra qiranë të shoh vetëm hijen e tij në ekran të kinemasë?! Do të vijë një ditë që do ta shohim edhe ne ashtu si na e do zemra, të vërtetë e jo hije... Atëhere s'do ta shohim vetëm me sy, por do ta marrim edhe në dorë, do ta puthim e do ta valvisim mbi krye e mbi qytet. Atje në majë të ndërtesës së

1) Kështu i quejnë kosovarët sllavët.

UDB-ës do ta ngulim. Dhe do të heqim valle me te. Hajt, ç'mërzitësh?! Se mos e don ma shumë se unë?!

Këto fjalë sikur e çarmatosën për një çast Astritin. Ai, e shikoi të birin e sharraxhiut në sy, lau duert shpejt e shpejt mandej i kërkoi s'amës njëqind dinarë, rrëmbeu Lavdiun për krahu dhe i tha:

— Vrap ta shohim bashkë!

Dhe dolën në rrugë si era, tue përtypë pastat.

Mirëpo vrapimi i tyre shkoi kot, se, pikërisht atë ditë shefi i UDB-ës së qytetit, menjherë, si kishte ndigjue se shqiptarët po vrapojshin në kinema «Vllaznimi» për me pa flammurin, e kishte urdhnuë drejtorin e kinemasë me e heqë nga dokumentari skenën e parakalimit të fiskulturistëve shqiptarë në Sheshin e Kuq të Moskës¹⁾. Me këtë skenë u hoq edhe flamuri ynë që, në mënyrë vërtet madhështore, valvinte lehtë me yllin dhe shkabën e zezë dj krenore në duert e sigurta të një gjinokastrii syshqiponjë.

1) Asht fjala për vitin 1950. Stalini ishte gjallë dhe në Moskë çdo vit, me rastin e Një Majit, organizohej parakalimi.

Mirëpo në qoftë se s'panë flamurin, ata patën rast me lexue një trakt, që në errësirën e kinemasë u hodh nga ballkoni.

Në fillim as Astriti as Lavdiu s'i dhanë randësi fletushkës, që u ra në prehën. Po ashtu edhe të tjerët. Megjithatë instiktivisht e morën dhe e futën në xhep. Kur dolën jashtë e nxorën dhe... mbetën të habitur. Aty, ndërmjet të tjerave, shkruente:

«...Burimi i të gjitha fatkeqësive tona asht tradhëtia e klikës revizioniste Tito — Rankoviç, që po e çon Jugosllavinë drejt restaurimit të plotë të kapitalizmit...»

...E vetmja rrugëdalje nga kjo gjendje, i vetmi shpëtim si për ne shqiptarët ashtu edhe për popujt e tjerë që jetojnë në burgun jugosllav asht lufta e pamëshirshme dhe pa kompromis kundër tradhëtisë titiste, kundër bandës së tij dhe sahanlëpisave të ndryshëm që e përkrahin...

...Nepërkës revizioniste i duhet shtypë koka. Vdekja e saj asht shpëtimi, jeta dhe lumtënia jonë. Jeta e saj asht mbarimi, mjerimi dhe vdekja jonë...

Poshtë juda i komunizmit, agjenti i imperializmit amerikan, Josip Broz Tito!

Kosovarë të të gjitha shtresave, pa dallim feje, kombësie, dhe ideje — bashkohuni!»

Astriti në fillim s'e kuptoi, mendoi se mos asht ndonji prej atyne fletushkave që përhapëshin zakonisht, për të reklamue mallnat e ndryshme, mirëpo kur erdhi te fjalët nepërkës revizioniste i duhet shtypë koka», shpejt e shpejt e futi në xhep dhe iku edhe ai si të tjerët. Rrugës, herë mbas here, kthehej e shikonte mos po e ndiqte kush mbrapa.

Te dera e oborrit u nda prej Lavdiut tue i thanë që të mos i tregonte askujt asgja për fletushkën, madje as se kishin qenë në kinema.

Kur u fut në oborr, tue mos pasë durim që të priste derisa të hynte në shtëpi, e nxori prapë fletushkën dhe e lexoi edhe një herë që nga fillimi.

Se nga i erdhi një ndjenjë e gëzueshme, një frymëzim, një kënaqësi, kur e mbaroi së lexuemi. Ju duk vetja sikur të kishte fitue krahe, sikur të kishte në duer jo një fletushkë që kush e din se kush e kish hedhë, por një letër të dashtun, shumë të shtrenjtë, një gja jashtëzakonisht të çmueshme. Ju duk sikur atë letër ja kishin dërgue i jati nga burgu, mësuesi i parë i gjuhës dhe profesor Veseli. Po, pikërisht ashtu ju duk. Gjithë ato fjalë që ishin të shkruajtuna atje, ngjajshin shumë me fjalët që ua kishin

thanë sa e sa herë mësuesi i gjuhës dhe profesor Veseli.

Ai e shtërngoi letrën në krahner dhe u fut në shtëpi.

Në darkë, pranë llambës qorre, ai e kopjoi fletushkën fjalë për fjalë, e kopjoi me dhetna e dhetna herë dhe, të nesërmen, pa zbardhë drita, u fut tinës në shkollë, vajti në klasën e tij dhe bankë për bankë vuni nga një asi fletushke. Një tjetër ja futi drejtorit nën derë, kurse një pesë a gjashtë i përhapi mbi tryeza në sallën e arësimtarëve.

Mandej doli ashtu siç kishte hy, tinës e pa u kuptue.

* * *

Dimni ishte në të mbaruem, por bora vazhdonte me ra. Atë vit dukej sikur dimni nuk do të soste kurrë. Por Astriti këtë gja edhe donte. Megjithëqë ndihej mirë dhe shokët, herë njëri herë tjetri, përditë vijshin me e pa, ai prapë shpesh ishte i mërzitun. E harronte betimin dhe, ndonëse përditë diçka punonte, e ndihmonte edhe t'amën, rrëmbehej nga mërzia, nga do mendime të këqia që s'i donte as vetë. Në

mërzi e sipër nisi me këndue një kangë, fjalët e së cilës i qiti vetë. E këndonte zakonisht në mbramje, me atë zanin e tij të mrekullueshëm, që tash dukej sikur i ishte ba edhe ma i bukur, edhe ma i ambël. Vërtet këndonte shumë ma lehtë, ma qetë dhe herë as nuk i shqiptonte fjalët por vetëm melodinë, mirëpo edhe me aq të bante për vete.

Ishte mbasdite dhe shokët kishin ardhë me e pa. Nëpër minder ishin ulë rreth tij me duer ndër gjuj, me çanta te kambët. Si dikur që këndonte për ta, ashtu edhe tash ja nisi kangës së tij.

Nana e ndigjonte nga dhoma e zjarmit. Disa herë deshti me i thanë: «Mjaft! Mjaft ma, se ma këpute shpirtin, ma dogje shpirtin me atë kangë!»

Mirëpo Astritit menjherë i kujtohej betimi, u kërkonte falje shokëve dhe atëherë ja shkrepse:

Ndër majat ma të nalta

Flamurin do ta ngrehim,

Do të shkruejmë me shkronja t'arta:

«Rroftë Shqipnia për ne!

Rroftë Shqipnia për ne!

Rroftë Shqipnia për ne!

Astriti tash ditë për ditë kopjonte fletushka, trakte e komunikata. Dhe ditë për ditë dilte jashtë qytetit. Çdo mëngjez e çdo darkë bante një shetitje deri në kala, atje majë kodre. Dhe prej atje shikonte Fushën e bukur të Pollogut, sodiste malet përreth, Gostivarin në horizont, e i kujtoheshin fjalët e mësuesit:

«Toka dridhet nën thundrat e kuajve. Re pluhuni vërviten përpjetë. Shpejton Skanderbeu në krye të treqind trimave shqiptarë për në Atdhe. Ja, këtu pari ka kalue! Njëpër Fushën e Pollogut, njëpër Tetovë...»

Një ditë, në një gjermushë ferrash pranë vrrit të Lumtunies, gjeti tri manushaqe. Sa u gëzue! Lulet e para! Sihariqi pranveror! Ra në gjuj, hapi ferrat, borën, dhe u mori erë.

— Ah! — bani si i dehun kur u çue.

Mandej i këputi dhe, tue zbritë nga kodra, ja shkrepri kangës:

Kah mendoj se vjen pranvera,
Çelin lulet përsëri...

Sytë i qeshnin, kambët i vallëzojshin, ndër-sa në dorë, nalt mbi krye, mbante tri manu-

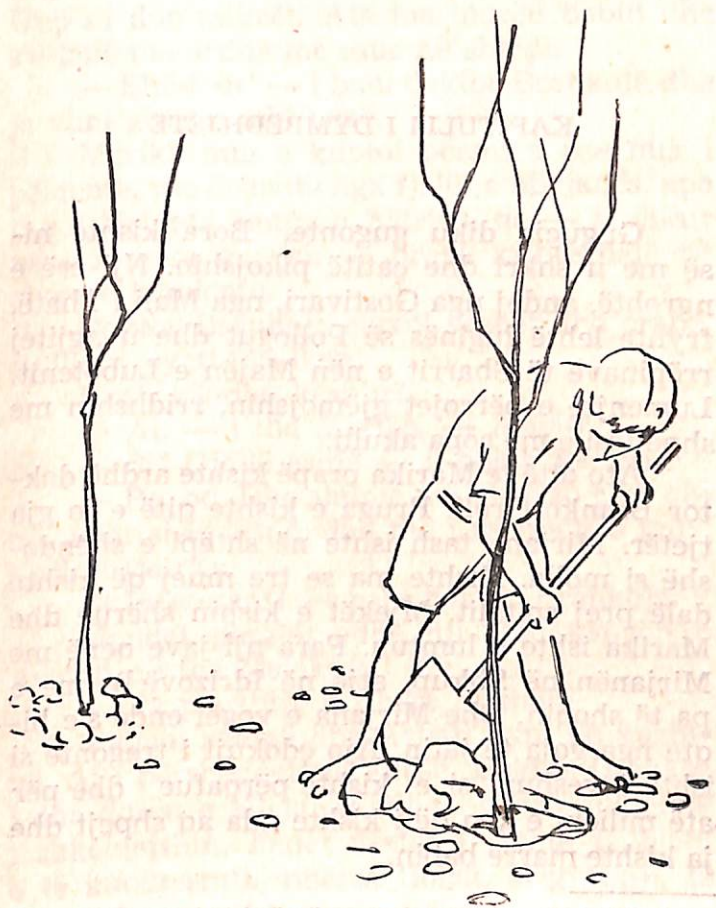
shaqet, tri lulet e para, që i dukeshin si tri simbole të jetës së re.

Kur mbërrijti në shtëpi, ashtu si përditë, rrëmbeu vangën ¹⁾ dhe filloi me punue kopsh-tin. Me gjithë shpirt i mëshonte veglës, e ngulte thellë e ma thellë, fshinte djersët e fërkonte duert. Herë mbas here dhe i pështynte si të mëdhenjtë. Kur ndalej me pushue, mendonte ç'do të mbillte. Në një qoshe të bahçes hapi gropën për një qershi dhe s'ja mëshihnte askujt se atij i haheshin qershitë.

Nënë Shazija e shikonte mbas xhamit e ngazëllyeme dhe qeshte me zemër.

Astriti punonte.

1) Bel.

KAPITULLI I DYMBËDHJETË

Guguçja diku gugonte. Bora kishte nisë me u shkri dhe çatitë pikojshin. Nji erë e ngrohtë, andej nga Gostivari, nga Mali i Thatë, frynte lehtë luginës së Pollogut dhe u ngjitej rrëpinave të Sharrit e nën Majën e Lubotenit. Lumenjtë e përrojet gjëmojshin, rridhshin me shpejtësi e me copa akulli.

Ato ditë te Marika prapë kishte ardhë doktor Branko Grolit. Rruga e kishte qitë e jo gja tjetër. Mirjana tash ishte në shtëpi e shëndoshë si molla. Kishte ma se tre muej që kishte dalë prej spitalit. Mjekët e kishin shërue dhe Marika ishte e lumtun. Para nji jave qenë me Mirjanën në Shkup, atje në Idrizovë¹⁾; me e pa të shoqin. Dhe Mirjana e vogël ende s'e hiqte nga goja të jatin. Ajo çdokujt i tregonte si ishte i veshun, si e kishte përqaftue dhe për atë milicin e keq që i kishte nda aq shpejt dhe ja kishte marrë babin.

1) Idrizovë — burg e kamp përqëndrimi pranë Shkupit.

— Xhaxhi! Xhaxhi! Ndigjoni këtu, xhaxhi! Ai milici e kishte hundën na, si patëllxhan. Unë s'i due milicët. Ata ma morën babin dhe s'e lanë me ardhë me mue në shtëpi.

— Shë-ë-ët! — i bani doktor Brankoja dhe ja vuni gishtin mbi buzë.

Marika nuk e kuptoi përse: a pse nuk i pëlqente, pse druente nga fjalët e Mirjanës, apo pse e tërhiqte kanga e Astritit, që — si dikur para sa e sa muejsh — prapë kishte dalë në oborr e këndonte.

Doktor Brankoja curroi veshët dhe prapë, si dikur, pyeti Marikën:

Kush këndon kështu?

— Ai, — i tha Marika, — Astriti.

— Si? Gjallë asht? — u habit doktori.

— Po, po. Dhe shumë ma mirë se ç'ka qenë. Asht shëndoshë, dhe me i ra njanjës faqe, i pëlçet tjetra.

— Interesant! — bani doktor Brankoja.

Mandej përgjoi edhe një çikë kangën e Astritit e i tha Marikës:

— Pa ma thirr një herë ta shoh!

S'vonoi shumë dhe Astriti hyni në kuzhinë. Ai i përshëndeti të gjithë. Doktor Brankos i dha dorën e Mirjanës edhe i buzëqeshi. Sytë i shkëlqejshin. Faqet vërtet i kishte të plota e të kuqërremta, ndërsa flokët, si gjithnji, të shpërndame, ashtu çamarrokçe.

— Astrit, kur do të shkojsh ti me e pa babin tand? — e pyeti menjherë Mirjana. — Unë e kam pa babin tem, por ai milici i keq me hundë si patëllxhan s'e la me ardhë me mue në shtëpi.

— Mos u ban merak, — i foli Astriti. — Do ta vras unë milicin dhe atëhere do të vijë në shtëpi edhe babi yt edhe imi.

Doktor Brankoja i lëshoi një vështrim hetues Astritit, mandej e pyeti:

— Si je, bre Astrit? Si ndihesh?

— Mirë jam, mirë, zotni Branko. Më duket vetja sikur s'jam i sëmundë. Por ja, pranvera po vjen dhe nana mërzhitet shumë, ma shumë se unë.

— Ashtu? — bani doktor Brankoja. — Po ti s'mërzhitesh?

— Edhe unë, helbete, mërzhitem nga pak. Ma shumë për nanën, por... ç'të baj? — Astriti rrudhi krahët.

— Hëm! — luhati me krye doktor Brankoja dhe diçka u mendue.

Sa ma shumë që e shikonte, aq ma tepër i dukej se ky s'ishte ma ai Astriti që e kishte pa para disa muejsh. A ishte e mundun që sëmundja ta kishte ndryshue këtë djalë kaq shumë? Mandej... ky...

— Po zhvishu një herë! — i tha Astritit.

— Të zhvishem? — u habit ai.

— Zhvishu, zhvishu!

Njikohësisht edhe Marikës i tha me ja sje-llë çantën nga dhoma. Mandej e mori stetoskopin dhe kujdesshëm e me një vemendje, me një interesim të qindfishuem nisi me përgjue mushkënitë e Astritit.

— Merr frymë! — i tha.

Dhe Astriti mori frymë.

— Kollu pak!

Astriti u koll.

— Edhe pak! Ma fort!

Astriti prapë u koll.

— Ma fort! Ashtu! Ma! Sillu!

Astriti u suell, u përku, prapë u suell, disa herë me radhë mori frymë thellë e ma thellë, mandej prapë u koll, sa ma randë, sa ma fort. Hapi gojën, sytë.

Doktor Brankoja e mblodhi stetoskopin dhe luhati kryet me mosbesim. Në fillim mendoi se ky përmirësim i përkohshëm, ishte përmirësim nga kujdesi e ushqimi i mirë, që ndoshta do të ketë hangër. Mirëpo mbasi e ekzaminoi atij edhe një herë ju duk se ky çamarrok ishte një fëmijë tjetër, e jo ai Astriti i sëmundë i para disa muejve.

— Po a pështyn gjak ma? — e pyeti ashtu kot.

— Jo, nuk pështyj ma gjak, zotni Branko.

— As nuk kollesh?

— As nuk kollem.

— Dhe ndihesh mirë?

— Fare mirë.

— Interessant! — bani dhe i lëshoi duert mbi gjuj. — Kjo asht... kjo asht... Impossibile! Impossibile! ¹⁾ Unë s'di ç'të them, ç'të mendoj e si ta kuptoj! Ky fëmijë asht krejtësisht shëndoshë! Shëndoshë!

— Si, shëndoshë? — bani edhe Marika e habitun.

— Po, po! Shëndoshë! Fare shëndoshë! Ai s'ka ma asgja dhe kurrë në jetën e tij s'do të ketë qenë ma shëndoshë. Më duket e pamundun, impossibile, por ja që asht e vërtetë! Jam i sigurtë që ky s'ka ma asgja.

Marika e shikoi Astritin sikur të ishte biri i saj. Edhe Astriti e shikoi Marikën si nanën e vet. Buzët ju dridhën, trupi ju dridh, fërgëlloi dhe ju duk se ishte në gjumë, se kjo që ndigjonte, ishte vetëm një andërr, andërr e bukur... Ai shëndoshë?! Pa sëmundje? Pa vdekje në krahnuer? Pa tuberkuloz? Jo, jo, s'mund të jetë e vërtetë! S'mund të jetë e vërtetë!

1) e pamundun! — italisht.

E kush e besonte këtë gja?!

Sytë e tij të kaltër herë shikojshin doktor Brankon, herë Marikën. S'i besohej. Donte me vrapue dhe me dalë jashtë, me klithë, me bërtitë, me e thirrë nanën dhe me ju hedhë në qafë, me e pushtue, me e përçafue dhe me i thanë:

«Nanë! Nanë! Unë s'do të vdes! S'do të vdes, nanë! S'do të të la vetëm!»

Oh, a ishte e mundun se edhe për te do të vinte pranvera?! A ishte e mundun as nuk gjendej në gjumë, se kjo që ndigjonte nuk ishte andërr?!

Krahnori i gufoi, fytyra ju shkri në një buzëqeshje gëzimi e lumtunie të pakrahasueshme, ndërsa buzët i pëshpëritën, i pëshpëritën me droje e mosbesim:

— Zotni Branko, vërtet? Vërtet s'jam ma i sëmundë?

Dhe kur ja përsëriti ai edhe një herë fjalët që ma parë ja tha Marikës, Astriti mori turr dhe, ashtu i zhveshun, deshti me vrapue në shtëpi.

— Ndal! Ndal! — e kapi doktor Brankoja për dore.

— Po shkoj me i tregue nanës, bani Astriti. — Më falni! Ajo do të gëzohet. Ajo...

— Ndal të të pyes edhe diçka. Mandej

shko dhe tregoji edhe nanës. Por, vishu ma parë, vishu!

— U, vërtet! — ju kujtuen rrobot Astritit.

Ai i mori shpejt e shpejt, i hodhi në krye një mbas një dhe me duer i rراسi në pantallona.

Si u vesh, doktor Brankoja e pyeti:

Po më thuej çfar ilaçesh ke pi?

— Ilaçe? — u habit Astriti. — Unë s'kam pi asnjifarë ilaçi. Nana s'kishte pare me i ble dhe unë atë recetën tuej e bana një ditë copë e grimë.

Habia e doktor Brankos vinte gjithnjë tue u shtue. Dhe mosbesimi, kureshtja e interesimi profesional.

— Si, asnjifarë ilaçi s'ke pi?

— Hiç, hiç! Asnjifarë!

— Po ndonji plakë, ndonji gjyshe, nuk të ka dhanë ndonji farë langu me pi? — e pyeti ai prapë.

— Askush zotni Branko, s'më ka dhanë asgja me pi! Vetëm nana deshti me shkue një herë te hoxha me më ba një hajmali, por edhe për këte s'kishte pare.

— Po le hajmalinë! Më thuej çfarë ilaçesh ke marrë?

— S'kam marrë asnjë farë ilaçi, zotni Branko.

— Impossible! — bani prapë ai.

Mandej e pyeti:

— Më thuej atëherë çka ke hangër, çfarë ushqimesh?

— E, çka kam hangër? — Astriti u krue mbas veshit. — Si me ju thanë, zotni Branko... po, na me bukë misri jetojmë. Vërtet nganjisherë më ka ble nana edhe bukë gruni, se s'i asht dhimbë asgja për mue, —i tha ai si me ngurim e si me turp.

— Tjetër, tjetër?! — S'më intereson buka. Ç'ke hangër tjetër?

Doktor Brankoja sikur kishte nisë me e humbë durimin. Fenomeni ishte i jashtëzakonshëm. Kurrë dhe askund s'kishte ndodhë një gja e këtillë.

Astriti u skuq.

— Djathë, qumësht, gjizë, ndonjiherë ve...

— Po tjetër? Çka ke hangër ma shumë, ma shpesh?

— Ma shumë? Ma shumë kam hangër... kam hangër turshi, lakna, lang laknash, zotni Branko! — rrudhi krahët Astriti pafajshëm.

Mirjana e vogël, të cilën s'e interesonte aq biseda e xhaxhit të saj me Astritin, se s'kuptonte asgja, ju afrue doktor Brankos dhe ja preku në dorën e djathtë unazën në formë gjar-pni.

— Xhaxhi! — ndërhyri ajo në bisedën e

tyne, — pse e keni ju unazën si gjarpën? Mami e ka ndryshe, por kjo e jueja asht ma e bukur.

Deshti me ja kërkue edhe që t'ja falte, por i erdhi turp.

Doktor Brankoja s'ja vuni fare veshin Mirjanës. Ai i bani edhe disa pyetje Astritit, mandej brofi në kambë dhe i tha:

— Po hajde të shkojmë atje te ju! Asht nana në shtëpi?

— Në shtëpi asht, në shtëpi! — ju përgjegj Astriti dhe doli i pari, se memzi priste me e pa t'amën.

Mbas tij dolën doktor Brankoja dhe Mrika me Mirjanën, të cilën e mori hopa, se qëkur kishte dalë nga spitali e mbante nga pak me përkëdheli. Ata ecën, tue bisedue njani me tjetrin, ndërsa Astriti vrapoi tue thirrë:

— Nanë! Nanë!

Dhe kur doli ajo te dera, ai ju hodh në grykë e me lot ndër sy i tha:

— Nanë! Nanë! Unë s'jam ma i sëmundë! Doktor Brankoja...

Deshti me i thanë edhe diçka tjetër, por lotët i rodhën çurk dhe zani, nga ngashërimi, ju muer.

Shazija në fillim s'e kuptoi të birin, aq ma shumë lotët që i rridhshin rrëke dhe atë buzë-

qeshjen e tij, atë gëzimin e madh që i vezullonte mbas lotëve si ylberi mbas shiut. Por kur hynë në oborr doktor Brankoja dhe Marika, kur i folën edhe ata, ajo jo vetëm që e kuptoi të birin fare mirë, por prej gëzimit edhe asaj ju skuqën sytë e ju njomën me lot. Dhe sa e puthte Astriti t'amën, gjithaq edhe ajo e shtërngonte në krahnuer, ja lëmonte flokët dhe e puthte. Rrijshin të përqaftuem e s'dijshin me u nda dhe vetëm pëshpëritshin:

— Nanë! Nana ime!

— Astriti im! Loçka ime!

Doktor Brankoja edhe Marika i shikuen për një çast, edhe ata të gëzuem, të lumtun e të ngashëryem nga gëzimi e lumtunia e tyne. Dhe s'u erdhi keq që mbetën në kambë, aty, para derës. Shazija u habit dhe as me i thirrë mbrenda s'i thirri. Por, shpejt erdhi në vete e u tha:

— Më falni! Urdhnoni mbrenda, urdhnoni! S'dij ku jam prej gëzimit. S'më besohet. Më duket sikur më lindi djali përsëri. O, sa e mjerë isha dhe sa e lumtun që jam!

Ata hynë në dhomë dhe u ulën në një shilte të shtrueme në minder buzë dritares. Mirjana menjherë mori macen, ndërsa Marika dhe doktor Brankoja i banë Shazijes pyetjet e zakonshme. E pyetën për shëndet e për të sho-

qin, si ishte e si shkonte. Mandej ju përgjegjën edhe ata pyetjeve të saja. Mbas pak e sollën bisedën prapë te Astriti, që ishte ulur pranë s'amës e s'i ndahej. Doktor Brankoja e siguroi edhe një herë Shazijen se Astriti s'kishte asgjë dhe se ishte aq shëndoshë e mirë, saqë mundet me ja pasë lakmi çdokush.

— Ju falemnderit, — i tha Shazija. — Para tre—katër muejsh ishte aq i sëmundë, saqë u bana me dalë mendsh. Kollitej, pështynte gjak, s'hante asgjë, s'fliste, s'shikonte. M'u duk se më mbaroi djali. Dhe tash... nuk di ç'më thanë. Vërtet që para tre — katër muejsh ka kthye, nuk kollet dhe nuk pështyn ma gjak. Edhe me shëndet duket mirë... Por... sikur s'më besohet. A asht e mujtun se s'ka ma asgjë?

— Mos keni merak, — i tha prapë doktor Brankoja edhe me qëllim që t'i jepte zemër. — Ju them unë dhe të jeni e sigurtë se djalin e keni shëndoshë si topi. Besoni se asnjani prej nesh këtu s'asht ma shëndoshë se ai.

Astritit i shkëlqyen sytë.

Shazija e përqafoi me afsh dhe e puthi.

— Biri i nanës! Evladi im i shtrenjtë!

— Lokja ime!

— Pó, — i ndërpreu doktor Brankoja, se ai kishte hallin e tij, — më falni! Dëshiroj diçkë

me ju pyetë... E pyeta pak ma parë djalin tuej, por ai s'më kënaqi me përgjegjet e tija.

— Urdhnoni! Urdhnoni!

— Më falni, e! — vazhdoi doktor Brankoja. — Dëshiroj me dijtë mos kini përdorë ndonjifarë ilaçi?

— Jo, — u përgjegj Shazija dhe u skuq. — Nuk isha në gjendje me i ble ilaçet.

— Imposibile! bani për vete doktor Brankoja dhe e shikoi me mosbesim Marikën. — Domethanë asnjifarë, asnjifarë ilaçi nuk i keni dhanë? — e pyti prapë Shazijen.

Dhe Shazija edhe me krye edhe me gojë i tha:

— Jo, jo, asnjifarë ilaçi s'i kam dhanë!

— Mirë, zonjë, — vazhdoi doktor Brankoja, — le të jetë ashtu siç thoni ju, megjithëqë, due të jem i sinqertë, mue s'më besohet. Gjendja e djalit tuej, kur e pashë unë në vjeshtë, ishte pa kurrnjifarë shprese. Ai ishte aq i sëmundë, saqë kur ja ndigjova zanin para një gjysmë ore, s'më besohej se asht ai. Unë isha ma se i bindun që s'do të jetë ma në mes të gjallëve. Dhe kjo më habit, më duket e pamundun. Nji rast të këtillë unë s'njoh. E kam nji praktikë mjekësore të gjatë, shumëvjeçare. Si u shërue? Me se? Ju thoni se s'ka marrë asnjifarë ilaçi. Kjo atëhere duhet të jetë ndonji mrekulli. E unë deri më sot

mrekullive s'u kam besue. Prandej edhe erdha këtu. Ju lutem, mos ma mëshihni. Më thoni çfarë ilaçesh i keni dhanë.

Shazija e shikoi e hutueme.

— Në qoftë se asht ndonji sekret, ju betohem se s'do t'ja tregoj askujt.

Shazija prapë e shikoi me hutim.

— Fundi i fundit, — vijoi doktor Brankoja, — më thoni a i keni dhanë ndonjifarë ilaçi apo jo. S'asht e domosdoshme të ma tregoni se çfarë ilaçi i keni dhanë, as se kush ua ka pregatitë. Due të dij vetëm... due të më thoni se ai ka përdorë ilaçe...

— Besomëni se ai s'ka përdorë asnjifarë ilaçi, e ndërpreu nanë Shazija.

— Hëm! — bani doktor Brankoja, tue mos dijtë si t'i besonte. Mandej vijoi:

— Djali juej më tha se gjatë kësaj kohe ma së shumti asht ushqye me dofarë laknash dhe me langun e tyne.

— Po, — ju përgjegj nanë Shazija dhe u skuq, ndonëse e dinte se s'asht turp të jesh i vobektë në një vend ku ligji i ditës asht shfrytëzimi i njeriut prej njeriut.

— Mos keni ma asi langu, lakna, turshi?

— Si urdhnoni! Kam edhe pak, — i tha Shazija.

— Dëshiroj të më kuptoni, — vazhdoi dok-

tor Brankoja, — mendoj a keni ma, pikërisht prej atij langu dhe prej atyne laknave që pinte e hante djali juej?

— Po, po, kam! — luhati me krye Shazija. — Bash prej atij langu. E kam në një qyp dhe ndoshta janë edhe dy-tri kaptina.

— Në se asht e mujtun, — ju lut doktor Brankoja, — kisha me dashtë me e pa atë lang e ato lakna.

— Si të dëshironi! Ju, jua bie tash në një sahan, — brofi në kambë Shazija. — Më falni që do t'ju la vetëm. Menjsherë...

— Jo, — e ndërpreu doktor Brankoja. — Dëshiroj me e pa edhe enën, qypin apo ku thatë se e kini zanë turshinë.

Shazija nguroi.

— Po-o mirë, — vazhdoi mbas pak, — urdhnoni! E kam poshtë në bodrum.

Ajo mori një sahan dhe doli jashtë. Mbas saj doli doktor Brankoja, e mbas doktor Brankos edhe Marika me të dy fëmijët, me Mirjanën e Astritin për dore.

Tue dalë, doktor Brankoja e pyeti mos dinte se ku ishin ba laknat, në çfarë toke dhe çfarë plehu kanë pasë, mirëpo nanë Shazija ju përgjegj se i kishte ble në pazar, kështu që s'dinte asgja.

Dera e bodrumit ishte mbas shtëpisë, nën

tokë, dhe deri atje çonte një kall dramishte e ngushtë. Ata zbritën shkallët prej druni, e hapën derën dhe u futën në errësinën e bodrumit, që binte erë myk e lagështi. Askund asnjë dritare, asnjë fije dritë. Vetëm nga dera e hapun hynte një fasho drite dhe binte mbi do arka apo koshë, s'merrej vesh se çka ishin. Marimangat lëshoheshin nga tavani qoshe më qoshe dhe i mbulojshin, tue i dhanë bodrumit një pamje edhe ma të errët. Në një skaj ishin do rrogoza, në një tjetër do thasë, shtrume ¹⁾ të grisuna, lecka, dhe pranë tyne tre-katër qypa. Njani prej qypave ishte pak si ma i madh dhe kishte një kapak prej dërrase. Shazija ju afrue me sahan në dorë, e hapi kapakun dhe i tha doktor Brankos:

— Ky asht qypi. Më duket se ka edhe pak. Duhet të ketë, se herën e fundit kur mora, i lashë edhe disa kaptina.

Doktor Brankoja u përkul mbi qyp dhe u përpoq me pa mbrenda, por s'pa gja. Atëherë ndezi çakmakun dhe e ndriçoi. Fare në fund të qypit dukeshin tri-katër kaptina të vogla që notojsin në ujë.

— Keni ndonji enë ma të madhe? — epyeti ai Shazijen.

1) Lloj qylymi që bahet prej leckash

— Pse, ju nevojitet gja?

— Due ta zbrazim krejtësisht qypin, — i tha ai, tue shikue nëpër gjysmëterrën e bodrumit, ku nisën me ju mësue sytë.

— Ja ku asht sinia! — i tregoi ajo një sini të madhe mbas qypave. Mandej hoqi përparjen, e mori sininë dhe e fshiu me të mirë e mirë. Ngadalë e uli në tokë, e rregulloi që të rrinte drejt dhe shi ¹⁾ nën fashon e dritës që binte nga dera, si prej ndonji prozhektori.

— Mirë, ta zbrazim! — i tha doktor Brankoja.

— Hajde! — e kapi qypin Shazija me të dy duert.

Marika me fëmijët shikojshin më një anë, ndërsa doktor Brankoja e ndihmoi. Qypi ishte i randë dhe ata e lëshuen ngadalë me grykë mbi sini. Me mundim të madh e përmbysën dhe vetëm kur ja futi gjunin doktor Brankoja, tri kaptina laknash, njana mbas tjetrës, ranë në sini me zhurmë e tue stërpikë. Duert e doktor Brankos e të Shazijes ishin dingue nga pesha. Meqë ai s'kishte mbajtë ndonjiherë peshtë kaq të randë, filluen edhe me i dhimbë.

— S'ka ma, — bani Shazija dhe deshti me e lëshue qypin.

1) Plikërisht

— Mbajeni edhe pak ta kullojmë, — i tha doktor Brankoja.

Sytë e të gjithëve ishin përqëndrue mbi laknat dhe langun që derdhej nga qypi ngadalë, currila-currila. Edhe pse ishte nën sikletin e peshës, me një kureshtje e vemendje të veçantë shikonte doktor Brankoja. Sytë e tij sikur kërkojshin diçka. Kur u ndal currili, ai e çoi fundin e qypit, e shkundi dhe... në sini ra një gjarpën i madh e i zi, i ngordhun, i palëvizshëm, por i tmerrshëm.

— Au! — klithi Marika e para dhe u zbe në fytyrë.

E frigueme Mirjana u kap prej fustanit të s'amës, ndërsa Astritit i ngriu gjaku. Vetëm doktor Brankos sikur s'i bani asnjifarë përshtypje. Fytyra e tij s'ndryshoi edhe pse i feksën sytë.

— E dijsha unë, — bani si për vete. — Djali juej zonjë, mund të shërohej vetëm në një mënyrë të jashtëzakonshme, vetëm me ndonjë mrekulli.

Shazijes, kur e pa gjarpnin, ju dridhën gjujtë, diç e theri në zemër. Ajo u rrëqeth deri në palcë, sytë ju errën, mandej, si e shitueme për vdekje, sikur t'i kishte ra pika, menjherë e lëshoi qypin, dhe, pa za, u përplas për tokë, aty pranë sinisë, pranë gjarpnit.

EPILOG

Si mbaroi Astrit Luboteni së treguemi, e shikova edhe një herë me pabesim, ashtu siç e kam shikue sa e sa herë gjatë tregimit të tij. Ai duket që i kuptoi dyshimet e mia, se menjëherë shtoi:

— Gjarpni, i kafshuem nga grethi në luftë me xhivxhanin, duket se kishte kërkue ndonji vend të freskët për të mbështetë kokën. Dhe kishte gjëtë, pikërisht qypin që para disa minutash e kishte la nana ime me ujë të ftohtë pusi. Në atë çast, tue mos dijtë se në fund të qypit asht mbështjellë gjarpni, nana kishte hedhë laknat mbrenda. U kishte hedhë edhe ujin dhe e kishte mbyllë qypin. Mbas disa javësh, unë kam pi lang laknash prej atij qypi dhe për pak gja jam helmue. Në çastet kur nana priste zgjimin tem, unë fluturojsha në mes jetës dhe vdekjes. Si kam shpëtue as vetë s'e di... Doktor Branko Groli mori atë ditë dy-tri fije lakna dhe një shishe me asi langu. Të nesërmen u bani

analizën dhe konstatoi që kishin një dozë të konsiderueshme helmi. Siç na tha ai, helmi asht baza e gati çdo ilaçi. Në lashtësinë e largët me helm gjarpni kanë shërue shumë sëmundje... Nga kjo edhe rrjedh që simboli i mjekësisë asht, pikërisht gjarpni. Megjithatë, këtë gja ma tha edhe doktor Brankoja, vetëm helmi i gjarpnit s'më ka shërue. Mirëpo në popull u hap fjala se u shërova nga gjarpni. Dhe hajde bindi njerëzit tash se s'asht ashtu.

— Po mirë, si u shërue atëherë? — e pyeta unë.

— Pikësëpari duket se unë s'kam qenë dhe aq i sëmundë sa na e bani doktor Branko Groli në fillim, — m'u përgjegj Astriti. — Mandej edhe kur zbuluem gjarpnin në fund të qypit me lakna që hajsha unë përditë, unë s'isha plotësisht i shëruem, se dola në radioskopi menjëherë të nesërmen. Kisha ba vetëm një përmirësim të dukshëm dhe isha në shërim e sipër.

— Po tash, si ndiheni, — e pyeta prapë.

— Shumë mirë, — m'u përgjegj. — Tash për tash shumë mirë, po-or... me krahët e nanës s'jetohet gjithnji. Tregu sa vjen e shtrenjtohet, kurse mue as s'më japin bursë që të vazhdoj studimet, as s'më fusin ndokund në punë. E, tue thithë gishtat, s'jetohet. Trupi im, sëmundja ime, kërkon ushqim të fortë, kalorik, ndër-

sa unë, me ju thanë të drejtën, sot s'kam me se me ble bukë. Edhe pak do të vijë nana. Në qoftë se s'do të sjellë ndonji dinar nga shtëpitë ku ka la rrobe, sot do të agjinojmë, kurse nesër... nesër ndoshta do të sëmuhem prapë.

—Më thatë se babën jua kanë burgosë përsëri? — e pyeta.

— Po m'u përgjegj ai.

— Pse? Për çka?

— Për politikë, ashtu si herën e parë.

— Për çfarë politike?

— Ai ashtë kundër regjimit. Lufton për çlirimin e vendit nga robnia jugosllave dhe për një regjim të drejtë popullor, për një regjim që s'do të përkrahë shfrytëzimin e njeriut prej njeriut... Për ato pak javë që qëndroi në shtëpi, ai më tha se, sikur të mos kishte tradhëtue Titoja, sikur të kishim edhe ne këtu një regjim popullor, ashtu si vllaznit tanë atje në Shqipni, mue do të më kishin shtrure në sanatorium dhe do të isha shërue me ilaçe e shërbim mjekësor dhe pa asnjifarë pagese. Shoqja ime e klasës, Lumtunia, s'do të kishte vdekë. Dhe sa e sa të tjerë që vdesin nga dita në ditë vetëm e vetëm pse janë të untë dhe u mungojnë ilaçet, shërbimi mjekësor.

— Po me shpërndamjen e trakteve dhe të komunikatave antititiste merreni prapë?

— Hëm! — bani Astriti dhe më shikoi nën qerpikë. — Meqë jeni autori i «Fanolës»¹⁾ po jua them. Po. Por jo vetëm me shpërndamjen e fletushkave dhe sidomos jo si atë natë që e kopjova fletushkën me dorën teme. Tash jam nji-zet vjeç. Për atë kohë që ishte baba këtu më lidhi me shokët e tij dhe... ç't'ju them?!.. E merrni me mend edhe vetë. Nepërkës revizioniste i duhet shtypë koka. Rrugëdalje tjetër s'ka.

E falënderova Astritin tue i premtue se do të shiheshim prapë. Mandej u përshëndeta me te ngrohtësisht dhe dola në rrugë. Mirëpo, tue ecë, sa ma shumë që largohesha nga dera e oborrit të shtëpisë përdhese, ku kishte ndodhë historia e giarpnit, gjithnji e ma thellë më jehojshin fjalët e tija për nëpërkën revizioniste, që i duhet shtypë koka. Më ushtonte në veshë zani i tij, ai zani i ambël, i butë, melodik, që edhe tash, tue i shkruie këto kujtime, më duket sikur e ndigjoj kah më thotë:

«Sot do të agjinojmë, kurse nesër... nesër ndoshta do të sëmuhem prapë!»

— F U N D —

Lushnjë, 1962-1966

1) Novelë e gjatë, e botueme në Prishtinë me pseudonimin K. Kallushi.